

ÜSKÜPLÜ ATÂ VE TÜRKÇE DİVANI'NA DAİR* ABOUT SKOPJAN ATÂ AND HIS TURKISH DIVAN

Arife ÇAĞLAR**

Öz

Divan edebiyatı sahası içerisinde, ismi tezkirelerde veya bazı kaynaklarda birkaç satırla zikredilen ve şiirlerine de sadece şiir mecmualarında rastladığımız, çeşitli sebeplerle eserlerine bir bütün halinde ulaşamadığımız dikkate değer birçok şair mevcuttur. Bunlardan bazıları, gün yüzüne çıkarılan eserleriyle edebî sahada yaşama hakkı elde ederken diğerleri unutulma veya birkaç satırla anılma talihsizliğine mahkûm olmaktadır. Üsküplü Atâ da hakkında çeşitli kaynaklarda yer alan yetersiz bilgiye rağmen tespit ve incelemeyle edebiyatımıza kazandırılan Tuhfetü'l-Uşşâk adlı mesnevisiyle edebiyatımızdaki varlığını kalıcı kılmıştır. Kaynaklarda varlığı bildirilen Türkçe divanı, şu ana kadar tespit edilememiştir. Bununla birlikte Manchester'da John Rylands Kütüphanesi'nin Türkçe yazmaları arasında 62 numarayla kayıtlı bir yazma eserin 436b-459b sayfaları arasındaki derkenâr kısmında Atâ'nın şiirleri tespit edilmiş ve bu eser, tarafımızca bir yüksek lisans çalışmasına konu edilmiştir.

Bu çalışmada XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başlarında yaşamış, hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olunamayan Üsküplü Atâ'nın hayatı, eserleri, bahsi geçen yazma eser ve çeşitli mecmualar kullanılarak tarafımızca oluşturulan Türkçe divanı ile şiirleri ve edebî şahsiyeti ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Üsküplü Atâ, Türkçe Divan, Tuhfetü'l-Uşşâk, 16. Yüzyıl, Mecmua.

Abstract

In the field of divan literature, there are many notable poets whose names are mentioned in collections of biographies or in some sources with few lines, and whose poems are found only in poetry mecmuas, and whose works we cannot reach as a whole for numerous reasons. While some of these gain the right to live in the field of literature with their unearthed works, others are doomed to be forgotten or only to be mentioned with a few lines. Despite the inadequate knowledge of various sources about the Skopjan Atâ, he has made his existence permanent in our literature thanks to his masnavi called Tuhfetü'l-Uşşâk, which has been introduced to our literature through determination and examination. The Turkish divan whose existence was reported in the sources, could not be determined until now. In addition, Atâ's poems were identified in the marginal note part of the manuscript, existing between pages 436b-459b of the written work registered with number 62 in Turkish written works of John Rylands Library in Manchester, and this written work has been the subject of a postgraduate thesis.

In this study, the life of the Skopjan Atâ, who lived at the end of the 15th century and the beginning of the 16th century, his life that there isn't much information about, and his works, Turkish Divan created by us by using the aforementioned manuscripts and several poetry mecmuas, his poems and his literal personality were discussed.

Keywords: Skopjan Atâ, Turkish Divan, Tuhfetü'l-Uşşâk, 16th Century, Mecmua (Compilation).

Giriş

Edebî eserler, eserlerin müelliflerinin yaşadıkları dönem ve toplumdan ayrı tutulmayan bir bütünlük içerisinde değerlendirilmelidir. Bir eseri meydana getiren kişinin (şairin) hayatı, eğitimi, kişiliği ve ruh dünyası o eserin oluşumunda ne kadar etkiliyse yaşadığı yüzyılın veya toplumun koşulları da o derecede etkilidir.

XV. yüzyılın başında yaşanan Ankara savaşı (1402) ve beraberinde idarî boşluğun meydana getirdiği taht mücadeleleri, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da yıllardır inşa etmeye çalıştığı siyasî birliğin sarsılmasına sebep oldu ise de Çelebi Mehmed'in (1413) tahta çıkmasıyla bu durum sona ermiştir. II. Murad'ın (1421-1451) yaptığı fetihler ve ardından Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesiyle Anadolu ve Rumeli'de siyasî birlik sağlanmış ve böylece devlet kısa sürede toparlanarak kuruluş sürecinden yükseliş sürecine geçmiştir. XVI. yüzyılda da bazı etkin padişahlar, (II. Bâyezid -1480-1512-, Yavuz Sultan Selim -1512-1520-, Kânûnî Sultan Süleyman -1520-1566-) önceki yüzyıldaki gelişim ve büyümeyi devam ettirerek devleti büyük bir imparatorluk haline getirmişlerdir.

* Bu çalışma, 2013 yılında KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Doç. Dr. Mücahit Kaçar danışmanlığında hazırlanan "Üsküplü Atâ ve Dîvânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aarifecaglar@gmail.com

XV. yüzyılın başlarında devletin siyasi yapı ve birliğinde bir sarsıntı olmakla beraber bu devletin edebî yaşamında olumsuz bir etki yaratmamıştır. Bu dönemin ilk zamanlarında halen var olan Karamanoğulları ve Candaroğulları sahasında çeşitli eserler yazılmakla birlikte Osmanlı sahasında da edebî faaliyetler sürmekteydi. Yani yüzyılın ilk çeyreğinde başta Konya ve Karaman olmak üzere Kastamonu ve Sinop gibi şehirler, dönemin kültür merkezleri konumundaydı. Ayrıca bu dönemde Arapça ve Farsçadan Türkçeye çeşitli tercüme yapılmaktaydı. Kısacası bu dönemde tıpkı devlet gibi edebiyat da hem Anadolu'da hem de Rumeli'de kuruluş dönemini tamamlayarak klâsik bir hâl almaya başlamıştı.

XVI. yüzyılda ülkenin genel anlamda bütün müesseselerindeki gelişme, bilim, kültür, sanat ve edebiyatla da doğru orantılı olarak devam etmiştir. XVI. yüzyıldaki padişahların sanat ve bilim insanlarına olan himayeci tutumu ve devlet büyüklerinin edebiyata verdikleri önem aynıyla devam etmiştir. Bu durumda kendilerinin de bizzat bu faaliyetlerle uğraşmalarının hissesi büyüktü. Bununla birlikte İstanbul'da saray, konak ve medrese gibi birçok yerde ilim ve sanat meclisleri kuruldu (İpekten ve İsen, 1992, 130-156; Mengi, 2003, 95-106; İpekten vd., 2004, III/195-209; Kabaklı, 1997, 511-12, 570-73). Osmanlı Devleti'nin en önemli unsurlarından biri olan akıncılar İstanbul'da başlayan bu yapıyı, taşrada kendi konumlarına göre farklı yansımalarla inşa ediyorlardı. Böylece devletin her bir köşesinde önemli kültür merkezleri oluştu. Bağdat, Diyarbakır, Konya, Bursa, Edirne, Vardar Yenicesi ve Üsküp gibi yerlerde pek çok sanatçı, yazar, şair ve âlim yetişti (İsen, 1997, 79, 82).

Bu merkezler içerisinde zikredilen Üsküp, Balkan yarımadasının tam ortasında yer alması, coğrafi ve ticarî yolların kesişme noktası olması açısından büyük önem arz etmektedir. Yıldırım Bâyezid zamanında (1392) Türk yönetimine giren Üsküp, Bosna'nın fethedilmesine kadar uç beylerinin yönetim merkezi olarak kullanılmaktaydı. Şehir, daha çok Rumeli'ye yönelik fetih hareketlerinde bulunan devlet için eşsiz bir uç beyliğiydi (İsen, 2010, 327-28). Hatta Yıldırım Bâyezid, Üsküp'ün serin su ve havasından hoşlanıp, bazen devlet merkezi Edirne'de bazen de Üsküp şehrinde kışlayıp çevre ülkelere akınlar yapardı (Nureski, 2006, 3). Üsküp, XV. asrın ortalarından itibaren bölgenin idarî merkezi konumunu aldı. Bundan sonra Üsküp, iskân ve İslamlaştırma yoluyla önemli bir Türk-İslâm şehri oldu ve batıya yönelik seferlerde Edirne'den sonra ikinci merkez oldu (İsen, 2010, 327-28; Hoca, 1977, 13/22-127). İstanbul'dan sonra bilim ve kültür hayatının vazgeçilmezi olan tekke ve medreselerin kurulduğu merkezlerden birisi olan Üsküp'te o dönemde 19 divan şairi yetişmiştir (İsen, 2010, 327-28).

XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı bildirilen ve Üsküplü olduğu bilinen şairlerden birisi de Üsküplü Atâ'dır. Kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında aynı yüzyılda yaşamış Atâ isimli/mahlaslı üç şair olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki bizim çalışmamıza konu edindiğimiz Üsküplü Atâ'dır. İkincisi, Hekim Sinanoğlu Atâ Efendi olarak vasedilen Atâ'dır ki kendisinin Edirne Tımarhânesi tabibi olduğu bildirilmektedir. Üçüncüsü ise Keşfîzâde Atâ Efendi olarak tanıtılır ve şair Keşfi Efendi'nin oğlu olduğu, İstanbul'da yaşadığı ve H. 940 M. 1533'te hayatta olduğu bildirilir. Bazı kaynaklarda Üsküplü Atâ'nın ölüm tarihi H.960 M. 1552'den sonra ve Hekim Sinanoğlu Atâ'nın ölüm tarihi de H. 960 M. 1552 olarak ifade edilmektedir. Bu bilgilere ilave olarak ilk Atâ'nın kadı, ikincisinin hekim olduğu bilgisi verilmiş ancak üçüncü kişinin mesleği belirtilmemiştir (Özdemir, 2011, 518-522). Tarihi kaynaklarda kendileri hakkında yetersiz bilgiler verilen Hekim Sinanoğlu Atâ Efendi ile Keşfîzâde Atâ Efendi'nin şiirlerine, tarafımızca incelenen şiir mecmualarında da pek rastlanılmamıştır.

Atâ isminin şairin asıl adı mı yoksa mahlası mı olduğu konusunda hâlihazırdaki kaynaklarda hiçbir bilgi mevcut değildir. Yapılan bir çalışmada şairin adının da Atâ olduğu bildirilmektedir (Köksal, 2001, 180). Fakat diğer hiçbir kaynakta bunu doğrulayan herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte Yesevî tarikatının büyüklerinin isimlerinin sonunda saygı ve hürmet gereğince elif-te-elif ile yazılan ve Türkçe "baba, cedd, dede; hoca; şeyh, mürit" anlamlarına gelen "ata" kelimesinin zikredildiği bilinmektedir: Korkut Ata, İrkil Ata, Çoban Ata, Zengî Ata vb. (Köprülü, 1997, I/ 711; Akbayar, 1977, I/208; Kurnaz ve Tatçı, 2000, 353; Mengi, 2003, 29; Şener ve Yıldız, 2008, 71). Bazı kaynaklarda Üsküplü Atâ'nın Yesevî tarikatıyla ilişkisi göz önünde bulundurularak ismi, böyle bir anlam ve ilgi çerçevesinde değerlendirilmekle birlikte (Aksoyak, 2006, 5-6) bu kullanım, bir ismin yanına eklenme suretiyle olmaktadır. Hâlbuki şairin şiirlerinin tespit edildiği bütün mecmualarda mahlasının/isminin ayın (ع), tı (ا) ve elif (ل) harfleriyle yazılan, "bağış, ihsan bahşiş; bağışlama" mânâlarını karşılayan Arapça "atâ" kelimesi olduğu görülmektedir.

1.Hayati¹

Kaynaklarda Mevlâna Atâ, Atâ-i Üskübî, Atâ Çelebi, Kadı Atâ ve Atâ olarak çeşitli isimlerle zikredilen (Türkmen, 2000, 1) Üsküplü Atâ'nın doğum yeri ve tarihi hakkında kaynaklarda hiçbir bilgi

¹ Üsküplü Atâ ile ilgili yapılmış önceki çalışmalar için bk.: Aksoyak, 2006, 1-23; Nureski, 2006, 43-45; Türkmen, 2000; Yakup, 2000, 58-59 ve <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3309>.

mevcut değildir. Bununla birlikte bütün kaynaklar onun Üsküplü olduğu konusunda hemfikirdir (İsen, 1998, 202; Âşık Çelebi, 2010, III/1092; Mehmed Riyâzî, 105; Kınalızâde Hasan Çelebi 1981, II/638; Beyanî, 1994, 125; Şemseddin Sami, 1996, IV/3158; Mehmed Süreyya, 1996, 553; Özdemir, 2011, 518; İpekten vd., 1958, 50; Ergun, 1945, II/538) ve ecdadının Acem (İran) diyarından geldiğini (Beyanî, 1994, 125; Âşık Çelebi, 2010, III/1092; Kınalızâde Hasan Çelebi, 1981, II/638; Şemseddin Sami, 1996, IV/3158; İpekten vd., 1958, 50; Ergun, 1945, II/538; Köksal, 2001, 180) nakletmektedirler. Yine tüm kaynaklarda soyunun Ahmed Yesevî'ye dayandığı söylenmekte (Beyanî, 1994, 125; Âşık Çelebi 2010, III/1092; Kınalızâde Hasan Çelebi, II, 1981, 638; Özdemir, 2011, 518; Şemseddin Sami, 1996, IV/3158; Köprülü, 1966, 63; İpekten vd., 1958, 50; Ergun, 1945, II/538) ve şairin kendisi de Tuhfetü'l-Uşşâk adlı eserinde (Aksoyak, 2006, 251) bu bilgileri doğrulamaktadır.

Birkaç kaynaktan Atâ'nın kadı olduğundan bahsedilmektedir (Pervâne B. Abdullah, 2017, 7; Özdemir, 2011, 59, 518; Zülfe, 2011, 152). Atâ, ilim tahsil ettikten sonra Nakşibendî tarikatına intisap etmiş (Âşık Çelebi 2010, III/1092; Latîfî, 2000, 397; Kınalızâde Hasan Çelebi, 1981, II/638; Mehmed Süreyya, 1996, 553; Mehmed Riyâzî, 106) ve Üsküp'te inzivaya çekilmiştir. (Âşık Çelebi 2010, III/1092-93). Zaten Atâ da Tuhfetü'l-Uşşâk eserinde "Tenfir Ez-Ba'z-ı Ulûm ve Tergîb Be-Ba'z" başlığıyla 1116-1128 beyitleri arasında sarf, nahiv, mantık, hikmet, riyâzî, me'ânî, kelâm ve felsefe gibi aklî ve naklî ilimleri tahsil ederek ömrünü heba ettiğini ve bütün ilimlerdeki asıl maksadın ilm-i ilâhî olması gerektiğini dile getirmiştir. (Aksoyak, 2006, 228-229). Yine aynı eserinin 1142-1149 beyitleri arasında Nakşibendî tarikatının kurucusu Hoca Bahaeddin'i (ö.1389) ve bu tarikatın ileri gelenlerinden Emir Ahmed Buharî ile şeyhi Abdullah İlahî'yi zikretmesi onun bu tarikatla bağını ortaya koyması ve Atâ'nın ledün ilmine sahip olmak için Nakşibendî tarikatına girdiği yani tasavvufa yöneldiği göstermesi bakımından önemlidir. Bunların aksine Sehî Bey, Atâ'nın ilimleri sırasıyla tahsil ettikten sonra ticaretle uğraştığını yazmıştır. (İsen, 1998, 202).

Kaynaklardaki bilgiler farklılık göstermekle birlikte Keşfü'z-Zünûn'daki "...Atâ el-Üskübî el-müteveffâ fî hudûd-i senet-i selâsin ve tis'a-mi'e" ifadesi (Kâtip Çelebi, 1971, I/370) ile Tuhfetü'l-Uşşâk'ın bir yazma nüshasındaki kaydedilen tarihten (Aksoyak, 2017, 12) hareketle Üsküplü Atâ'nın H.930/M.1523-1524 yılında vefat ettiği öğrenilmektedir. Âşık Çelebi tezkiresinden (Âşık Çelebi, 2010, III/1092) de şairin Üsküp'te vefat ettiği anlaşılmaktadır.

2.Eserleri

Üsküplü Atâ'nın kaynaklarda varlığı kesin olarak bilinen *Tuhfetü'l-Uşşâk* ve *Türkçe Divan* olmak üzere iki eserinden bahsedilmektedir. Bunların yanında bazı kaynaklar, (Köprülü, 2004, 400; Âşık Çelebi, 2010, III/1092, Kınalızâde Hasan Çelebi, 1981, II/638; Tolasa, 2002, 201, 275-276), şairin *Meolid* sahibi olduğunu da iddia etmektedir. Ancak iddiaların aksine yapılan çalışmalar, şairin mevlit yazarı olmadığını göstermektedir. (Aksoyak, 2017, 24).

2.1.Tuhfetü'l-Uşşâk²

Şairin bu eseri, Timurlular zamanında yaşamış, hamse [Gülşeni Ebrâr, Mecmau'l-bahreyn, Sî-nâme, Dil-rübây ve Deh-bâb (Tecnîsât)] ve Divan sahibi Şemsüddin Muhammed Kâtibî'nin (ö.1437) dinî, tasavvufî ve ahlâkî hikâyeleri konu edinen, çoğunlukla cinas/tecnis sanatıyla kaleme aldığından Tecnîsât olarak bilinen, asıl adıyla Deh-bâb isimli Farsça eserinin ilaveli bir tercümesidir. Tuhfetü'l-Uşşâk'ın Ankara Millî Kütüphane nüshasının 1a yaprağında bu durum ve eserin yazılış tarihi, "Der-nazîre-i Tecnîsât-ı Kâtibî" ifadesiyle ve "tarih-i telif sene 911" (M.1505-1506) olarak kaydedilmiştir. Aynı zamanda eserin sonlarındaki şu beyitte

"Hüsn-i hulkı ideler câna siper

Oldı çün târîh "mir'ât-i siyer" "mir'ât-i siyer" ifadesiyle düşülen tarihle de eserin 911'de yazılmış olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Her bölümde beş hikâye olmak üzere on bölümden oluşan eser, aruzun fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla yazılmış olup 1413 beyittir. Bölümlerde işlenen konular sırasıyla aşk, bezm ve sohbet, kendini beğenmişliği terk etmek, izzet, herkese iyilik yapmak, kötülükten vazgeçmek, kanaat, yaşayış tarzı, herkesle ilişkiyi kesmek, Hakk'a yakın olmak üzere tarikat halleri ve tasavvuf hakkındadır. Tuhfetü'l-Uşşâk, edebiyatımızda cinas sanatıyla kaleme alınmış önemli eserlerden biri olması ve döneminin dil zenginliğini de ihtiva etmesi bakımından dikkate değer bir eserdir.

2.2. Türkçe Divan

Üsküplü Atâ'nın bazı kaynaklarda (Kayabaşı, 1997, 405; Mehmed Riyâzî, 106)³ varlığından bahsedilen divanın müstakil ve tam bir nüshası şu ana kadar tespit edilememiştir. Bununla birlikte

² Eser hakkındaki bütün bilgiler, şu kaynaktan edinilmiştir: Aksoyak, 2017, 30-80.

³ Bu kaynaklar, Atâ'nın divanını gördüklerini bildirmekte ve bu divandan örnek beyitler vermektedirler.

Manchester'da John Rylands Kütüphanesi'nin Türkçe yazmaları arasında 62 numaraya kayıtlı, Atâ'nın şiirlerinin de içerisinde bulunduğu, XV. ve XVI. yüzyıllarda yaşamış ve aşağıda isimleri zikredilen on dört şairin divanlarının yer aldığı bir yazma eser tespit edilmiştir.⁴ Eserin çeşitli yerlerinde Mehmed Ağa veya Fethi-zâde Bende Mehmed, Derviş Hulvi ve Abdülhayy Mustafa isminde eserin sahibi olduğu düşünülen üç kişinin mührüne rastlanılsa da eserin kime ait olduğu tespit edilememiştir. Müstensihî ve istinsah tarihi bilinmemekle birlikte dönemin ünlü şairleriyle daha az bilinen şairlerinin şiirlerini ihtiva etmesi bakımından önemli bir şiir mecmuası niteliği taşıyan bu eser, 534 varak olup sayfalarındaki satır sayısı 17'dir. Eserin sayfaları yaldız çerçevesindedir ve eserdeki başlıklar da yaldızla yazılmıştır. Eser, meşin ciltlidir ve ufak, intizamlı nestalikle yazılmıştır. Mecmuanın yaldızla yazılmış 1b-2a fihrist bölümünde divanlarının yer alış sıralarıyla verilen ve bir kısmı sayfa kenarında olmak üzere mecmuada divanı bulunan şairler sırasıyla şunlardır: Necâtî, Mesihî, İshak Çelebi, Nizâmî, Ahmed Paşa, Şem'î, Vasfî, Ca'fer Çelebi, 'Amrî, Helâkî, Kemâl-i Zerd, Zâtî, 'Atâ ve Bâkî. Bunlar içerisinde Helâkî'nin adı fihriste olmamasına rağmen mecmuada divanı bulunmaktadır ve fihristin son sırasında adı geçen Bâkî'den sonra "ve şuarâ-yı diğer" ifadesi olmasına rağmen eserde fihristtekilerden başka şairin bulunmaması eserin tamamlanmamış olma ihtimalini düşündürmektedir.

Üsküplü Atâ'nın bu mecmuadaki şiirleri, 436b-459b sayfaları arasında derkenâr kısmında yer almaktadır. Nüshada 16 kaside (436b-455b) ve 17 gazel tam olarak bulunmakta ve nüsha, 18. gazelin ilk mısra'ında (455b-459b) sona ermektedir.

Bu yazma eser dışında çeşitli şiir mecmualarında şairin şiirleri tespit edilmiştir. Bunlardan dokuz tanesi şöyledir: Edirneli Nazmî'nin Mecma'ü'n-Nezâ'ir'i (Köksal, 2001), Pervâne Bey Mecmûası (Pervâne B. Abdullah, 2017), Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 4078 numarada kayıtlı şiir mecmuası (Güleryüz, 2008, 138-139, 152-153), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar No: 739 kayıtlı Mecmû'a-i Nezâyir (Gültekin, 2010, 107-122), Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 1031 numarada kayıtlı olan Mecmû'a-i Nezâ'ir (Zülfe, 2011, 151-169), Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde 2456 numarada kayıtlı Mecmû'a-i Nezâ'ir (Ayan, 1993, 111-118), Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 470 numaralı dvd'de kayıtlı olan Mecmû'a-i Eş'âr (Kıran, 2011, 241-243, 551-552); İzmir Millî Kütüphane'deki 2013 numaralı şiir mecmuası ve sonuncusu Mecmû'a-i Kasâ'id-i Türkiyye'dir (Karavelioğlu, 2015, 968-970). Ayrıca Sadeddin Nüzhet Ergun'un Türk Şairleri adlı eserinde de şaire ait şiirler tespit edilmiştir⁵. Bu kaynakların yanında şairin yaşadığı düşünülen dönem içerisinde büyük bir öneme sahip olan Eğridirli Hacı Kemâl'in Câmiü'n-Nezâ'ir'ine de bakılmış ancak Atâ'nın fihristte yer alıp metinde yer almayan şairler arasında olduğu görülmüştür (Morkoç, 2003, LXII).

John Rylands Kütüphanesi'ndeki nüshada eksik olarak yer alan şiirlere bu mecmualarda yer alan gazeller de dâhil edilerek Atâ'nın varlığı bilinen ancak bulunamayan divanı, tarafımızca yapılan yüksek lisans çalışmasında oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda zikrettiğimiz bu kaynaklardan derlenen şiirlerin hangi kaynaktan alındığı ve hangi şiirlerin ortak olduğu ilk mısralarıyla beraber kaside, gazel gibi nazım türlerinde gruplandırılıp hurûf-ı hecâyâ göre düzenlenerek aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁴ Bu nüsha ile ilgili bütün bilgiler, şu kaynaktan edinilmiştir: Mengi, 1977, 73-78.

⁵ Bu eserde, şaire ait sekiz şiir bulunmaktadır. Ancak bunlardan kendisindeki bir mecmuada olduğunu belirttiği bir şiir ile müseddes dışındaki şiirler, Pervâne Beg Nazire Mecmuası'ndan edinildiği için dikkate alınmamıştır.

Üsküplü Atâ'nın Şiirleri ve Şiirlerin Tespit Edildiği Kaynaklar ⁶		
	Şiirlerin İlk Dizeleri	Edinilen Kaynak/lar
Kasideler⁷		
1	Şîrînterîn nevâle vü ferruhterîn nevâ	John Rylands Nüshası
2	Bu deyr-i fenâ şanma şağın dâr-ı beğâdur	
3	Qaldurdu ser çeküp yine zerrîn-livâ seher	
4	Nedür seherde görinen bu zer-nişân hancer	
5	Bir şubh-dem ki pâdişeh-i zer-nigâr tîğ	
6	Zeyn idüp kendözini mihr-i münevver hâtem	
7	Bâd-ı hazân ki bâğa uzatdı nişâr elin	
8	Bir subh-dem ki hüsrev-i hürşîd-i zer-nişân	
9	Yapdı hişâr-ı sebz-i zümürüd-nigâr serv	John Rylands Nüshası, Mecmû'a-i Kasâ'id-i Türkiyye
10	Yine şâh-ı gül-i terden götürüp ser gönçe	John Rylands Nüshası
11	Bâz-ı meşşâta-i ter-dest-i nesîm-i seherî	
12	Her varak kim nüsha-i gülşende zerd ü aldür	
13	Ne yiller esdi yine iy berîd-i bâd-ı kabûl	
14	İy zülâl-i 'ayn-ı 'ırfânı iden her dem sebîl	
15	Ger bu hüsn ile temâşâ ide cennet gülşeni	
16	Yine cihân yüzi geldi bahâra yüz tütüdi	
Gazeller		
Harfû'l-elif		
1	Münşî-i ezel nâme-i hüsnî idüp inşâ	John Rylands Nüshası
2	Vaşf-ı cemâl-i dil-bere çün kıldum ibtidâ	John Rylands Nüshası, Mecma'ün-Nezâ'ir, Sadeddin N. Ergun ⁸
3	Öldürür biñ 'aşığı bir 'ışık ile ol meh-liqâ	John Rylands Nüshası, Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M..
4	Ol meh-liqâ cefâlar iderse baña 'atâ	John Rylands Nüshası
5	Sözlerüñe cânım iy la'l-i şeker-bârum fidâ	John Rylands Nüshası
6	Yâr itdi derd-i hicrini bir sîm-ten baña	John Rylands Nüshası
7	Ben miyem tenhâ olan mihr ile ser-gerdân aña	John Rylands Nüshası, Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
8	Cân kulağını tütarsañ bir nefes benden yaña	John Rylands Nüshası
9	Hancer-i hün-rîz-ile yir yir ki zağm urduñ baña	John Rylands Nüshası
10	Merdüm-i çeşmün ki küt itdün bugün kıandan aña	John Rylands Nüshası
11	İy hañı biñ fitne zülfi yüz belâ	John Rylands Nüshası, İzmir Milli K.
12	İy hayâl-i kâmetün cümle revân-ı cân ara	John Rylands Nüshası, Mecma'ün-Nezâ'ir
13	Cîm zülfüñle elif kıaddün görelden dâyimâ	Mecma'ün-Nezâ'ir
14	Dil degül döymez cefâ resminde küh-ı Kâf aña	Pervâne Beg M.
15	Bâr-ı 'ışkuñ ider kıaddini döymez Kâf aña	Pervâne Beg M.

⁶ Bu tablo, İ. Hakkı Aksoyak'ın önceden zikrettiğimiz eserinin (Aksoyak, 2006) 7-13. sayfalarında yer alan tablodan hareketle hazırlanmıştır. Bahsi geçen tabloda yer alan 24, 29, 30, 32, 44, 68, 75, 77, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 91, 107, 109, 113, 116 numaralı gazeller ile 2 numaralı murabba tarafımızdan bulunamamıştır. Bununla birlikte 82. gazelle 2 numaralı murabbanın aynı olduğu ve 9. gazelin de İbni Kemâl'e ait olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca 76, 106 ve 115 numaralı gazellerin de John Rylands'daki divan dikkate alınarak kaside olduğu belirlenmiştir.

⁷ Kasideler, John Rylands nüshasında yer aldıkları şekilde verilmiş olup bunlarda harf sıralaması yapılmamıştır.

⁸ Sadeddin N. Ergun "Türk Şairleri" adlı eserinde bu gazelin kendisindeki bir mecmuadan olduğunu bildirmiştir (bk.: Ergun, 1945, II/538-539).

16	Endîşe kılpup ‘aqlum iki ‘âlemi gezdi ⁹	Pervâne Beg M.
Harfû'l-ba		
17	‘İşk âteşine düş diler isen şafâ-yı kâlb	John Rylands Nüshası
18	Çarhveş her günde bir gün yüzlü mihriyle yanup	John Rylands Nüshası
19	Ne yüzle öykünür saña şems-i duhâ ‘aceb	John Rylands Nüshası
20	Mihr-i hüsniünden durur her bir gönülde gözde tâb	Mecma’ün-Nezâ’ir, John Rylands Nüshası, Pervâne Beg M.
21	Âba düşdükçe yüzün ‘aksi gider kendüden âb	Mecma’ün-Nezâ’ir, John Rylands Nüshası, Pervâne Beg M.
22	Mâh-rüyuından alurken mihr-i ‘âlem-tâb tâb ¹⁰	John Rylands Nüshası Mecma’ün-Nezâ’ir
Harfû't-ta		
23	Ger dilim dilim dilerse bağrumı peykân-ı dost	Pervâne Beg M.
Harfû'l-cim		
24	Derd-i ‘ışkıyla evel resme alışdırdı mizâc	Mecma’ün-Nezâ’ir, Pervâne Beg M.
Harfu'l-ha		
25	Meclis içre gönçe-leblerle şafâ sürer kadeh	Pervâne Beg M.
26	Mevsim-i lâle vü güldür içelüm câm-ı şabûh	Pervâne Beg M.
Harfu'l-hı		
27	‘İtsam şeker-lebünsüz olur kand-i nâb telh	Mecma’ün-Nezâ’ir, Pervâne Beg M.
Harfû'z-zal		
28	Viridi mezâk-ı câna lebûn bir haber lezîz	Mecma’ün-Nezâ’ir, Pervâne Beg M., Konya Mevlânâ Müzesi K., Hasan Hüsnü Paşa (Süleymaniye K.)
Harfû'r-ra		
29	Göremez bād-ı seher âhi gubârından eşer	Mecma’ün-Nezâ’ir
30	Benüm gibi aşar şem’ün sirişki bağı yanıkdur	Mecma’ün-Nezâ’ir, Pervâne Beg M.
31	Âhum ol dūd-ı siyehdür k’âfitâb üstindedür	Mecma’ün-Nezâ’ir, Pervâne Beg M.
32	Mîmdür ol gönçe-fem kim mâh-tâb üstindedür	Mecma’ün-Nezâ’ir, Pervâne Beg M.
33	Gül gül oldukça yüzü sünbüllerin kim dağıdur	Mecma’ün-Nezâ’ir, Pervâne Beg M.
34	‘Arızuñ gülzârı her dem tâze cennet bâğıdur	Mecma’ün-Nezâ’ir, Pervâne Beg M.
35	Çünkü her başdan çıkan bu zülf-i ser-keşden çıkar	Pervâne Beg M., Hasan Hüsnü Paşa (Süleymaniye K.)
36	Şoşbet el virmeycek yâr ile fūrkat yigdür	Pervâne Beg M., Hasan Hüsnü Paşa (Süleymaniye K.)
37	Bağrum firāk odıyla yanmış kebâba beñzer	Pervâne Beg M., Konya Mevlânâ Müzesi K.
38	Zâr zâr ağladuğum gördükçe şular çağlar	Mecma’ün-Nezâ’ir, Pervâne Beg M., Hasan Hüsnü Paşa (Süleymaniye K.)
39	Tîğ-i ‘uryānuñı pehlüya çeken kan dirler	Mecmû’ a-i Nezâyir (İstanbul Üniversitesi K.)
40	İki yalıñ yüzli bendeñdür şehâ şems ü kamer	Mecma’ün-Nezâ’ir, Pervâne Beg M.
41	Yine cânım sevinür ol ruñı zîbâ mı gelür	Fatih Bölümü 4078 nolu mecmua (Süleymaniye K.), Mecma’ün-Nezâ’ir, Pervâne Beg M.
42	Bâğda çok gül biter çok dürlü serv-i nâz olur	Mecma’ün-Nezâ’ir, Pervâne Beg M., Hasan Hüsnü Paşa (Süleymaniye K.)
43	Gerçi nâz ehli güzellerde vefâ nâdir olur	Fatih Bölümü 4078 nolu mecmua (Süleymaniye K.)
44	Bâğ-ı hüsniñ ki hirmeni güldür	İzmir Milli Kütüphane
45	‘Kan içdüğüme şehd-i lebüñsüz şarâb acır	İzmir Milli Kütüphane
46	Dil derdmendi derdine ‘ışkuñ devâ bilür	İzmir Milli Kütüphane

⁹ Bu gazelin matla beyti eksiktir.

¹⁰ John Rylands’daki divanda bu gazelin sadece ilk mısra’ı yer almaktadır. Bundan sonra divan son bulmaktadır.

47	Cām-ı leb-i dil-ber ki hayâtuma sebebdür	İzmir Milli Kütüphane
48	Görelî la'l-i revân baħşuñi dil cânı şanur	İzmir Milli Kütüphane
49	Bir nefes olurise dil leb-i cânânsuz ölü	İzmir Milli Kütüphane
50	Her gice iki gözüm rüşen idüp meş'aleler	İzmir Milli Kütüphane
51	Ol cevr ü cefâyı ki baña dil-ber idüpdür	İzmir Milli Kütüphane
52	Cām üzre her habâb-ı hevâdan haber virür	Millî Kütüphane (Ankara)
Harfû'z-za		
53	İy gönül 'üd gibi yakılu ol söz ile sâz	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
54	Mey-gün lebünden içdi meger kim şarâb-ı nâz	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
55	Beñzeyimez serv-i bâlâ kıddüne reftârsuz	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
56	La'l-i leb-i cân-baħşuñ cüllâb-ı şarâb-âmîz	Pervâne Beg M.
57	Didüm leb-i la'lün gibi şîrin 'asel olmaz	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M., Hasan Hüsnü Paşa (Süleymaniye K.)
58	Gerçi bir hüsrev-i iklîm-i cemâlün kulyuz	Pervâne Beg M.
59	Çamuñdan açmağa gönüm çemen seyrine kılsam hîz	Pervâne Beg M.
60	Dil derdi şerhin itmege yoktur mecâlümüz	İzmir Milli Kütüphane
Harfû's-sin		
61	Dirgürür biñ mürdeyi bir demde ol 'îsî-nefes	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M., Hasan Hüsnü Paşa (Süleymaniye K.)
Harfû's-sad		
62	Kim ki bu şahid-i 'ıškuñla ider şöbet-i hâş	Pervâne Beg M., Sadeddin N. Ergun
63	Hayâl-i yâr ile her cân ki ide şöbet-i hâş	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
Harfû'd-dad		
64	Meh gün yüzüne çarşu kendüyi kılsan 'arz	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M., Millî K., Konya Mevlânâ Müzesi K., Hasan Hüsnü Paşa (Süleymaniye K.)
Harfû't-ta		
65	Gül 'arızında tâ ki belürdi gubâr haş	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
66	Evvel ol hâl-i siyâhuñdan belürse tañ mı haş	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
Harfû'z-za		
67	Gönüm alalı zâhid ol serv-i revândan hâz	Pervâne Beg M.
Harfû'l- kaf		
68	Leblerün gibi olur la'l-i şeker-bâr olıcağ	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
Harfû'l-kef		
69	Çün mey-i gül-gün ile reng-i ruħuñ al eyledün	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
70	İy perî gel şîşe-i cânumdudur yirün senün	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
71	'ışk iklîminde gönüm şehriyâr itsem gerek	Mecmû'a-i Nezâ'ir (İstanbul Üniversitesi K.)
72	Bâğ-ı cennet iy sipâh-ı haş degül yirün senün	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
73	Nice dil-süz olur iy bülbül-i şeydâ nefesün	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
74	Gülsitân-ı ruħuñı zeyn ideliden semenün	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
Harfû'l-lam		
75	Gün yüzün devrinde haştuñ 'anber-i terden hilâl	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
76	Lâle dehşetden kızar 'arz itse gül-rûlar cemâl	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
77	Her gice cân şehrinde gezdikçe sultân-ı hayâl	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
78	Bâr idi dünyede eglencem o hod yâr degül	Millî Kütüphane (Ankara)

Harfû'l-mim		
79	Göreliden gün yüzün cânâ gözüm ebr-i bahâr itdüm	Pervâne Beg M.
80	Cân virince çekelim derd ü belâni güzelim	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
Harfû'l-nun		
81	İy gönül câmuñ ciger kanuyla tolsun dîdeden	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
82	Gözleründür güzelüm göz göre kanuma giren	Mecma'ün-Nezâ'ir
83	‘Anber-efşân idicek sünbül-i dildâr etegin	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
84	İçersem âb-ı hayvânı lebünsüz baña kan olsun	Mecma'ün-Nezâ'ir, Hasan Hüsnü Paşa (Süleymaniye K.)
Harfû'l-vav		
85	Eşk-i çeşmümle n'ola virsem hadeng-i yâre şu	Pervâne Beg M., Hasan Hüsnü Paşa (Süleymaniye K.)
86	Sözün işitse kendüden gider şu	İzmir Milli Kütüphane
87	Zülf-i dildâre dimeñ nâfe-i hoş-bûdur bu	Hasan Hüsnü Paşa (Süleymaniye K.)
Harfû'l-he		
88	Bilün hayâli açar gönlüm iy cefâ-pîşe	Mecma'ün-Nezâ'ir, Konya Mevlânâ Müzesi K.
89	Diller açıldı vefâ-pîşeli cânânlar ile	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
90	Cân çıkarken söge şol la'l-i şeker-bâruñ ile	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
91	Beñzedür süz ile dil şem' fetîlin tenüme	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
92	Bir nazar kıl nâme-i hüsninde yâruñ kaşına	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
93	Âh kim kaçd ideli gamzelerün cânumuza	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
94	Mihr ile kılsañ nazar bir zerre-i dün üstine	Mecma'ün-Nezâ'ir, Hasan Hüsnü Paşa (Süleymaniye K.)
95	Nigâruñ hadni derler tâze tâze	İzmir Milli Kütüphane
96	Âfitâb aña dilâ ‘arız-ı dilber yirine	Pervâne Beg M.
Harfû'l ya		
97	Gül-i bezm-i ruhuñcün eylesem vay	Mecma'ün-Nezâ'ir, İzmir Milli Kütüphane
98	Çonçeden peykân idinelden nihâl-i gül gibi	Mecma'ün-Nezâ'ir
99	İy temâşâ-yı ruhuñ âvâre cân eglencesi	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
100	Bir iki dem ki ecelden ola mühlet bâkî	Mecma'ün-Nezâ'ir
101	Bî-vefâ dil-ber imişsin şanemâ âh seni	Mecma'ün-Nezâ'ir, Pervâne Beg M.
102	Vuşlatuñ cerrini ref' eyleme cânım Fetihî	Mecmû'a-i Nezâyir (İstanbul Üniversitesi K.)
103	Sen nâz ile tûrurken nâ-geh gelürse nâşî	Mecmû'a-i Nezâyir (İstanbul Üniversitesi K.)
Murabba		
1	Gelünüz câm ile cân âyinesin pâk idelüm	Mecma'ün-Nezâ'ir
Müseddes		
1	İy gönül ‘âlemi sen şanma şağın cây-ı mağar ¹¹	Sadeddin N. Ergun
Rubâ'î		
1	H'âr bakma fakîr ü dervîşe	Riyâzî, Kınalızâde Hasan Çelebi, Beyânî ve Âşık Çelebi Tezkireleri, Zübdetü'l Eş'âr
Kıf'a		
1	İy ki şüret begenmeyen hod-bîn	Latifi Tezkiresi

Tabloda, Pervâne Beg Nazire Mecmuası'dan alınan 61 gazel, Edirneli Nazmî'nin Mecma'ün-Nezâir'inden alınan 56 gazel ve 1 murabba, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 4078 numarada kayıtlı mecmuadan edinilen biri bahsi geçen mecmuaların her ikisinde de yer alan iki gazel (Gülyüz, 2008, 138-

¹¹ Ergun, eserinde bu şiirin Osman Ergin'de bulunan bir mecmuadan alındığını kaydetmiştir. (Bkz.: Ergun, age, s.539-540.)

139); John Rylands Kütüphanesi'ndeki divanda tespit edilen 16 kaside ve 18 gazel¹²; İzmir Millî Kütüphane'deki mecmuada tespit edilen 13 gazel¹³; Sadeddin Nüzhet Ergun'un Türk Şairleri adlı eserinden edinilen 1 müseddes ve 1 gazel; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 739 numarada kayıtlı Mecmû'a-i Nezâ'ir'den edinilen 4 gazel; Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 1031 numaralı Mecmû'a-i Nezâ'ir'de tespit edilen 12 gazel; Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'ndeki mecmuadan edinilen 4 gazel ve Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 470 numaralı dvd'de kayıtlı olan Mecmû'a-i Eş'âr'daki 3 gazel, yer almaktadır. Bunlardan 43 gazelin Pervâne Beg Nazire Mecmuası ile Edirneli Nazmî'nin Mecma'ün-Nezâ'ir'inde ortak olduğu belirlenmiştir. Ayrıca John Rylands'daki 7 gazelin de zikredilen iki mecmuada yer aldığı görülmektedir. Ayrıntılarıyla belirtildiği üzere Atâ'nın hâlihazırda tespit edilen 16 kaside, 103 gazel, 1 murabba, 1 müseddes, 1 rubâî ve 1 kıt'ası bulunmaktadır.

Kasidenin en güzel örneklerinin yazılmaya başlandığı XVI. yüzyılda yaşamış olan Üsküplü Atâ'nın kaleme aldığı 16 kaside içerisinde divan şairlerince çok rağbet gören hançer, hâtem, seher, serv, tîg, gonce ve nişân redifiyle yazılan kasideler mevcuttur. Kasidelerin beyit uzunlukları, divanda yer aldıkları sıra itibarıyla şöyledir: 67, 63, 31, 35, 40, 31, 27, 37, 38, 34, 32, 16, 24, 14, 14, 13. Bu kasidelerden ikisi na't (1. ve 13. kaside), ikisi hazâniyye (7.ve 12. kaside), ikisi bahâriyye (11. v e 16. kaside) ve birisi de tevhid (2. kaside)'dir. Bununla birlikte nişân redifli sekizinci kasidedeki

Sultân Selîm ol ki şerîf adın anıcağ

Miskînlik idüben kulağımı çeker nişân (k.8/22)

beytinden hareketle bu kasidenin Yavuz Sultan Selim'i ve tîg redifli beşinci kasidede yer alan şu iki beyitten de

Pâşâ-yı kâm-yâb ki yanında salınup

İzini öpdüğine ider iftihâr tîg (k.5/8)

Nâmı hüsâm-ı Mısrî-yi leşker-şiken durur

Hindü olalı sen şehe bî-ihtiyâr tîg (k.5/21)

bu kasidenin Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır Seferi'nde büyük başarı gösteren Veziriazam Sinan Paşa'yı medh etmek için yazıldığı düşünülmektedir. Ayrıca şair, aşağıdaki beyitte

Dervîş-i Nakşibendiye benzer cihânda rast

Tebdîl-i şekle itmez iken i'tibâr serv (k.9/8)

açıkça görüldüğü üzere serv redifli dokuzuncu kasidesini de mensubu olduğu Nakşibendi tarikatını övmek için yazmıştır. Bunların haricinde bu kasidelerin kime sunulduğu hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Üsküplü Atâ'nın gazelleri incelendiğinde onun çağdaşı olan şairler gibi (Ambros, 1999, 391-395) gazellerini daha çok 5-7 beyitle yazdığı ve şiirlerinde en fazla 9 ve en az 4 beyitle yazılmış şiirler olduğu görülmektedir. Atâ'nın tespit edilen 4 beyitli 1; 5 beyitli 47; 6 beyitli 9; 7 beyitli 41; 8 beyitli 1 ve 9 beyitli 3 gazeli vardır. Şairin bütün gazellerinde mahlas beyti bulunmaktadır.

Genel olarak gazeller, divanlarda gazeliyyât başlığı altında toplanmakta ve son kafiye harflerine göre sıralanmaktadır. Divan şairleri, genellikle her harfte gazel yazmaya çalışmışlarsa da çok azı bunda muvaffak olmuştur. Bununla birlikte bazı harflerin (د, ز, ك, م, ن, و, ی, ر) çeşitli sebeplerle şairlerce kafiye harfi olarak daha çok tercih edildiği görülmektedir (Akkaya, 1996, 19-24). Atâ, 30 harften (Fars alfabesine ait pe ve ç harfleri de dâhil olmak üzere) 22'si ile gazel yazmış ve bunlar içerisinde divan şairleriyle doğru orantılı olarak en çok ra (24), elif (16), he (8), ze (8), ye (7), kef (6) ve ba (6) harflerini tercih etmiştir.

Gazelde konu itibarıyla daha çok aşk, sevgili, aşkın ve sevgilinin verdiği ıstırap işlenmekle birlikte gazel, ele alınan konular itibarıyla farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Atâ'nın gazellerinin çoğu, aşkın verdiği sevinç veya ıstırapı anlatan âşıkâne gazel tarzında yazılmıştır. Bunlarda daha çok sevgilinin fizikî özelliklerinden bahisle ona duyulan aşk dile getirilmekle birlikte sevgilinin vefasızlığı, aşğa verdiği eziyetler ve ayrılık acısı gibi hususlar işlenmiştir. Ayrıca bu gazelerde klâsik şiirde çokça ele alınan rakip (g.8, 9, 30, 45, 54), zahid (g.6, 29, 67, 87), sâkî (g.19, 25, 96) ve şarap (g.17, 52, 81, 91, 97) temalarına da değinilmiştir.

¹² Önceden belirtildiği üzere bu eserde son gazelin sadece ilk mısra'ı yer almaktadır.

¹³ Atâ'nın şiirleri, eksik olduğunu görülen bu mecmuanın son varaklarında yer almakla beraber mecmua, şaire ait on dördüncü şiirin

Fıkr-i lebûrile olalı dil-i la'î-tâb-reng

Bir şişedir ki aña virübdür şarâb reng ile başlayan ilk mısra'ında son bulmaktadır.

Bunların yanında divanda fikrî yönü ile yol göstericiliği ağırlıkta olan hikemî/hakîmâne gazeller (g.36) de mevcuttur. Ayrıca divanda bütün beyitlerinde aynı temanın ele alınan yani beyitleri arasında konu bütünlüğü olan birçok yek-âhenk gazel (g.1, 25, 32, 82, 84) ile bütün beyitleri aynı güzellik ve etkileycilikte dile getirilen yek-âvâz gazel (g.23, 69) de dikkat çekmektedir.

Kaside ve gazel nazım biçimi yanında divanda murabba ve muhammesten daha yaygın olarak kullanılan ve her şairin divanında genellikle yer verilen nazım biçiminden biri olan; ölümü ve dünyanın faniliğini konu edinen, beş bentlik bir müseddes-i mütekerrir (bentlerin sonundaki bir veya iki mısra aynen tekrarlanan müseddes) yer almaktadır. İlk bendi:

İy gönül ‘âlemi sen şanma şağın cây-ı mağar
Bir güzergâh-durur bu gelen elbette gider
Gerilüp durma kemân gibi hele doğru haber
Çekilür kavv-ı kazâ vü atılır tîr-i kader
Sâlik-i râh-ı fenâ olan iden ‘azm-i sefer
Kûs-ı riğlet çalınur kâfile-i ‘ömr geçer

şeklinde olan bu müseddesin bentlerinin sonunda tekrar eden son mısra’ın

Devr-i gül gibi çün eyyâm-ı ‘ömr tîz geçer
Kûs-ı riğlet çalınur kâfile-i ‘ömr geçer

şekliyle Fasihi Bey’e ait olduğu düşünülmektedir (Aksoyak, 2017, 30; Kaya, 2003, 593).

Murabba, aynı vezinde dört mısralık bentlerden meydana gelen nazım biçiminin adıdır. Bu nazım şekli, halk edebiyatı ürünlerinden koşmaya benzemesiyle oldukça rağbet görmüştür. Üsküplü Atâ da ilk bendi

Reşha-i câm ile hâk-i dili nemnâk idelüm
Gerd-i gam kalmasun anda şulayup pâk idelüm
Gül ü mül şöhetini yâr ile bî-bâk idelüm

Mest-i lâ-ya’kıl olalum yaqalar çâk idelüm (Köksal, 2001, 39) şeklinde olan Tâci-zâde Ca’fer Çelebi’nin murabba’ına nazire olarak bir murabba-ı mütekerrir (bentlerin son mısraları aynıyla tekrar eden murabba) kaleme almıştır. Murabba’ın ilk bendi şöyledir:

Gelüñüz câm ile cân âyinesin pâk idelüm
Yüzümüz pîr-i muğân işigine hâk idelüm
Dibelik yâ geledüm kendümüze yâ gidelüm
Mest-i lâ-ya’kıl olalum yaqalar çâk idelüm

Bunlara ilave olarak divanda kullanılan vezinler değerlendirildiğinde remel bahrinin fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün kalıbının 43 şiirde; remel bahrinin fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün kalıbının 33 şiirde; muzâri bahrinin mef’ülü fâ’ilâtü mefâ’ilü fâ’ilün kalıbının 19 şiirde ve hezec bahrinin çeşitli kalıplarının 15 şiirde kullanıldığı tespit edilmiştir. Divanda daha sık kullanılan vezinler göz önünde bulundurulduğunda Üsküplü Atâ’nın daha çok döneminin diğer şairleri tarafından tercih edilen aruz kalıplarına (Kaçar, 2010, 37-41) rağbet ettiği görülmüştür.

3. Edebî Kişiliği

3.1. Kaynaklar Nazarında Üsküplü Atâ

Atâ’nın yaşadığı dönem içerisinde şiirleriyle takdir edilip beğenildiğini, başta İranlı şair Kâtibi olmak üzere İran’ın itibarlı ünlü şairlerine birçok naziresinin olduğunu ve Sultan Selim tarafından ilgi gördüğünü Latifi şu mısralarla anlatmaktadır: “...zamânında eş’ârî iştihâr u i’tibâr bulmuş idi. Mu’teberât-ı ekâbir-i Fürse nezâyir-i kesîresi ve Technîsât-ı Kâtibîye Türkî naziresi var. Sultân Selim Hân ki pâdişâh-ı nüktedân-fehîm idi samûmen eş’ârına teslîm iderdî...Ol devrün makbûllerinden ve mu’asırlarındandır.” (Latifi, 2000, 397) Sehî Bey, “Güzel kasideleri ve eşsiz fikirleri vardır. Gazelleri hoş, nazmı makbul kişidir.” (İsen, 1998, 202; İpekten vd., 1958, 50); Beyânî, “mübâhîdür (övülendir)” (Beyanî, 1994, 125); Mehmed Süreyya “şâir-i mâhirdir” (Mehmed Süreyya, 1996, 553) ifadeleriyle onu methederler. Âşık Çelebi ise onun şairlik gücünü İshak Çelebi’yle aynı devirde yaşadığını belirterek ve ona benzetererek şu sözlerle anlatır: “İshâk Çelebi ile mu’asırdır, bu dahu onun gibi âlemün bir şûh-ı şeh-râşûbudur.” (Âşık Çelebi 2010, III/1092) Yine Hasan Çelebi de onun İshak Çelebi’yle yakınlık ve sohbetinin olduğunu ve bu sohbetlerden hesapsız bilgiler edindiğini ve bununla şanını

yücelttiğini şu sözlerle dile getirir: “Merhûm İshak Efendiyle sohbet ü ülfet üzere olup hûşe- çîn-i ma’ârif-i bî-hisâbı olmağla celâlet-i şân iktisâb itmiş idi.” (Kınalızâde Hasan Çelebi 1981, II/638). Saadeddin Nüzhet ise onun şiirlerinin mahiyetini “Atâ, tarikat mensubu olmak itibarıyla mutasavvıfâne manzumeler yazmakla beraber tamamiyle lâdini mahiyette bir san’atkar zevkiyle şiirler de vücuda getirmiştir.” (Ergun, 1945, II/538) sözleriyle ifade eder.

Bunlara ilave olarak tezkirelerde Atâ’nın sanat gücünü anlatması bakımından dikkate değer bir tenkit olayı nakledilmektedir. Atâ ile o dönemde kendisini vaazda İbn-i Cevzî ve Sa’lebî ve belâgatte de Asma’î ve Câhız gibi gören Mollâ Arap Vâiz adlı bir şahıs arasında geçen tenkit olayını Âşık Çelebi, tezkiresinde şöyle anlatır: Özetle ismi zikredilen Mollâ, Süleyman Çelebi’nin Mevlid’inin bazı yerlerini değiştirip bir Mevliit kaleme alarak kendisinin nazm ilminde eksik olduğunu belirttiikten sonra eserini okuyup düzeltmesi ve düzelttiği yerlere de bal mumu yapıştırması için Üsküplü Atâ’ya gönderir. Atâ da eserin baştan sona düzeltilmeye ihtiyaç duyduğunu göstermek amacıyla onu bütünüyle muma batırıp Mollâ’ya geri gönderir. Bu duruma oldukça sinirlenen Mollâ, Atâ hakkında ileri geri konuşur ve daha da ileri giderek onu kâfir olmakla itham eder. (Âşık Çelebi, 2010, III/1092; Kınalızâde Hasan Çelebi, 1981, II/638; Şemseddin Sami, 1996, IV./3158; Ergun, 1945, II/538).

Burada hem o devirde kendisini şair olarak gören veya özentî şairlerin vaziyeti açıkça görülmekte (Tolasa, 2002, 201) hem de Atâ’nın tashih için kendisine başvurulacak kabiliyette ve bilgide bir şair olduğu açığa çıkmaktadır.

Şairin, mesnevisinde Der-Zikr-i Şu’arâ-yı Acem başlığı altında Unsûrî, Hâkânî, Enverî, Ezrakî, Esir, Dakikî, Ascedî, Kumrî, Emâmî, Nizârî, Hâce Kemâl, İmâd, Hasan, Hâcû, Atîkî, Firdevsî, Selmân Katrânî, Zahîr, İsferengî, Nazîrî, İsmet, Gıyâs, Hâce Hâfız, Nâsır, Nevâyî, Lutfî (Aksoyak, 2006, 255-258) ve Der- Zikr-i Şu’arâ-yı Rûm başlığı altında da Cem Sultan, Adnî, İzârî, Ahmedî, Şeyhî, Nizâmî, Atâyî, Vahîdî, Mehdî, Ulvî, Kâsımî, Sâmi, Çâkerî, Sâfi, Hafî, Hamdî, Hilâlî, Necmî, Kutbî, Şâhidî, Şem’î, Muhibbî, Nihânî, Necâtî (Aksoyak, 2006, 259-260) gibi şairleri beğenerek zikretmesi onun hem döneminin sanat zevkine sahip olduğunu hem de edebî muhite hâkim olduğunu göstermektedir. Yine eserinin bu kısmında şair,

Bu degül ancak ‘Acem fâzılları

Bir niçe bunca ola fâzılları

Cümlesini naql idersek söz uzar

Râst gelmez işbu yazıya bozar

Diyelüm Rûmîlerüñ de ba’zısın

Ey ‘Atâ sen de o külden ba’zısın (Aksoyak, 2006, 258)

beyitleriyle kendisinin de döneminin beğenilen Osmanlı şairlerinden biri olduğunu ifade etmektedir.

Şiirlerinin çoğunluğu nazire mecmularından edinilen Atâ’nın Edirneli Nazmî’nin mecmuasındaki bir gazeline Nazmî ve Subhî ikişer Âhî, Celîlî, Şem’î, Refikî, Revânî, ve Selmân gibi şairlerce de birer nazire yazıldığı ve kendisinin de Ahmed Paşa (12), Nizâmî (9), Necâtî (8), Tâci-zâde Ca’fer Çelebi (3), Nesîmî (3), Ulvî (3), Şeyhî (2), Şâhidî (1), Resmî (1), Ahmedî (1), Sâfi (1), Hafî (1), Kâsım Paşa (1), Atâyî (1), Hilâlî (1), Vasfî (1), Sabâyî (1), Abdü’l Kerîm-zâde (Hayâlî) (1), Revânî (1), Hâşimî-i Acem (1), Kemâl-i Zerd (1), Zülâlî (1) ve Çâkerî (1) olmak üzere 23 şairin şiirlerine 56 nazire yazdığı tespit edilmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk.: Köksal, 2001) Yine Pervâne Beg Nazire Mecmuası’nda Atâ’nın 7 zemin şiirine 119 nazire yazıldığı görülmektedir: “Adlî (Sultân Bâyezîd), Âhî, Ahmed Paşa (2), Ali, Andelibî, Ânî, Ârifî, Âsafî, Aşkî, Âzâdî, Bâkî, Bezmî, Celâlî (2), Celîlî, Cenâbî (4), Dakikî, Edâyî, Emrî (3), Enverî (2), Esîrî, Fakîrî, Fazlî, Ferîdî, Ferruhî, Feyzî, Gedâyî, Hakîkî, Harîmî (Sultân Korkud), Hayâlî, Hayâlî-i Selef, Hayretî, Helâkî, Hilâlî (3), Hurremî, Kâtibî (3), Kemâl Paşa-zâde (3), Kerîm Çelebi, Kerîmî, Keşfî, Kudsî, Lâmi’î (2), Mesîhî (2), Mihrî, Misâlî, Mu’îdî (3), Muhibbî (4), Mübînî, Münîrî, Nazîre, Nazmî (2), Nazmî (Kâdî-zâde), Necâtî (2), Nergesî, Nigâhî, Nihânî, Nişânî, Nizâmî, Pertevî, Râyî, Resmî, Revânî (2), Rızâyî, Sabâyî (2), Sâfi (Cezerî Kâsım Paşa) (2), Sâni, Sebzî (2), Sehâbî, Sehî Bey, Selikî (2), Selmân (3), Sevdâyî, Seyfî, Subhî, Süheylî, Sürûrî (4), Şânî, Şâvûr, Şu’â’î, Tâci-zâde Ca’fer Çelebi (2), Ulvî, Yetîm Ali Çelebi, Zâtî (2), Zihni (2).” (Pervâne B. Abdullah, 2017, 13).

Bu durum değerlendirildiğinde Atâ’nın hem başka bir şaire nazire yazacak sanat gücüne sahip olduğu hem de şiirlerinin nazire yazılacak derecede beğeni kazandığı söylenebilir.

3.2. Üsküplü Atâ'nın Nazarında Kendi Şairliği ve Şiirleri

Şairliği ve sanatı, tezkireler ile edebiyat tarihlerinde takdirle karşılanan Üsküplü Atâ'nın şiirlerinde kendi şairliği ve şiirlerini, yaşadığı dönem içerisindeki anlayışa uygun ifade ve sıfatlarla övdüğü görülmektedir.

Takdir edilen bir şair addedilmenin ölçüsü, öncelikle fitrî birtakım özelliklere sahip olmaktan ileri gelmektedir ki bu da *tab'* ve *tabiat* kelimeleriyle ifade edilir. *Tab'* kelimesi, şairleri değerlendiren kaynaklardaki diğer ifadelerle nazaran şairlerin yaradılış hâlini ifade eden en münasip kelimedir. Sözlük anlamı "tabiat, huy ve yaradılış" olan kelime, tezkirelerde bu genel anlamına ek olarak "sanatla ilgili, sanata meyilli, sanat zevk ve yeteneğine sahip oluş hâli" gibi özel bir anlam kazanır ve doğrudan doğruya şairin şiire olan kabiliyetini anlatır (İsen, 2002, 72-73). Cibillet, hilkat, himmet, isti'dât ve mizâc kelimeleriyle de ifade edilen bu nitelik, divan şiirinde seyyâh, şahbâz, gavvâs, ufuk ve nihâl gibi çeşitli kavramlarla beraber kullanılmıştır (Doğan, 2002, 45-48). Atâ da aşağıdaki beyitte, kendisini denizde değerli nesnelere arayan dalgıçla ve şiirini de eşsiz bir değere sahip olan inciyle bağdaştırmıştır. Dalgıcın denizden en değerli şeyi çıkarması gibi yaradılışında bu sanata sahip olan Atâ da daldığı mânâ denizinden en etkili ve güzel sözleri bulmaktadır.

Ṭab^c-ı gavvâş-ı 'Atâ baħr-ı ma'ânîye ṭalup

Āferīnler ki getürdi yine bir gevher-i ḥâş (g.62/5)

(Atâ'nın dalgıca benzeyen yaradılışına aferin ki mânâlar denizine dalıp yine halis bir inci getirdi.)

"Gönül ve marifet bilgisi" olarak tanımlanan *irfan* da iyi bir şairin sahip olması gereken niteliklerdendir (İsen, 2002, 74). Atâ, *tab'* gibi herkeste bulunmayan, edinilmesi de hayli zahmetli olan irfan ve marifete olan vukufiyetini şu dizelerle ifade etmiştir:

Ma'rifet gevherlerini yârâna ĩşâr it 'Atâ

Kim ziyân itmez ne deñlü eyleseñ israf aña (g.15/5)

(Atâ, marifet incilerini dostlarına dağıt ki onu ne kadar israf etsen de zarar etmezsin.)

Divan şairleri, şiirlerini aynı motif ve hayal çerçevesinde ancak orijinal bir mahiyette oluşturmuşlardır. Bu suretle XV. ve XVI. yüzyıllarda şairlerin kendilerini tütüye (papağana), şiirlerini de çeşitli mücevherlere veyahut kendilerini bülbüle, şiirlerini de taze bir gül veya goncaya benzettikleri görülmektedir (İsen, 2002, 37). Üsküplü Atâ da XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir şair olarak bu geleneğe bağlı kalmıştır.

Ḳâ'il olurdu 'Atâ ṭūṭi maḳâlũñ dinlese

Görse eş'ârũñ gütürirdi irâdet gülşeni (k.15/13)

(Atâ, papağan senin sözünü dinlese onu tekrarlardı/dile gelirdi ve şiirlerini görse onları arzu gül bahçesine götürürdü.)

Ṭūṭi ĩtse nazmuñı ḳâyil olur 'Atâ

Ḳande iriše ṭūṭi-yi şekker-şiken baña (g.6/5)

(Ey Atâ, papağan senin şiirlerini duysaydı konuşmaya başlardı/senin sözdeki üstünlüğüne razı olurdu. Şeker yiyen/tatlı sözler söyleyen papağan bana nasıl ulaşır?)

Şair, ilk beyitte şiirlerinin papağanı konuşturacak kadar etkili olduğunu, ikinci beyitte de papağanın bile kendi şiirleri kadar tatlı, hoş sözler söyleyemeyeceğini ifade etmiştir.

Gel 'Atâ sözlerine ḥ'âr nazâr eyleme kim

Ḳara ḥâk içre bulunur nice cevher ḥâtem (k.6/27)

(Atâ'nın sözlerine hor gözle bakma ki kara toprak içinde nice elmas yüzük bulunur.)

İy 'Atâ gevherlerũñ gülşende gül gũş eyleyüp

Āb-ı zerle naḳş ider evrâḳ-ı gül-gũn üstine (g.94/7)

(Atâ, gül senin marifetini/şiirlerini, gül bahçesinde duyup bunları altın suluyla gül renkli yaprakların üstüne yazar.)

Ayaḡũñ ṭopraḡına ĩşâr itmege 'Atâ

Güyyâ her beytidür bir rişte-i dürr-i 'Aden (g.81/7)

(Atâ'nın her bir beyti, sanki senin ayağına saçmak için ipe dizilmiş bir Aden incisidir.)

Atâ, ilk beyitte şiiirlerini mücevherle eşdeğer hatta ondan daha üstün tutmuştur. İkinci beyitte ise gevher kelimesinin marifet, hüner anlamı yani şiiirleri kastedilmektedir. Diğer yandan gülün bu şiiirleri altın suyuyla (âb-ı zerle) nakşetmesiyle de hem şiiirlerinin altın suyuyla gül renkli yapraklar üstüne yazılacak kadar değerli olduğunu hem de gülün bu şiiirlerin güzelliğine dayanamayıp sararıp solması anlatılmaktadır.

Aşağıdaki beyitlerde de Atâ, şiiiri ve şiiirliğini, genel anlamda bülbül ve gül bağlamında ele almıştır. İlk beyitte kasidesini her dalında taze goncalar olan bir gül bahçesine benzetmiştir. İkinci beyitte bu dünyayı bir bağa ve kendisini de bu bağın vazgeçilmez bir unsuru olan bülbülle nitelendirmiş ve ayrıca şiiirinin inci gibi kusursuz yani fâsîh olduğunu da ifade etmiştir. Üçüncü beyitte de şiiirini bülbüle sevinç veren hoş kokulu bir güle benzetmiştir. Son beyitte ise şiiir, şiiirlerinin yazılma nedenini, sevgilinin güzelliğine atfetmektedir. Atâ'nın birinci ve dördüncü beyitlerdeki *ter* ve ikinci beyitteki *tâze* kelimeleriyle de şiiirlerinin orijinalliğine dikkat çektiği görülmektedir.

Bu kaşîdem benim ol gülşene beñzer gūyâ

K'ola her bir budağı üzre birer ter gönçe (k.10/33)

(Benim bu kasidem, her dalında taze goncası olan bir gül bahçesine benzemektedir.)

Bülbül-i gūyâsın eksilme cihan bāğında sen

Tâze dūr-i âb-ı nazmuñla feşâhat gülşeni (k.15/14)

(Dünya bahçesinde öten bir bülbül gibisin, nazımın yeni parlak incisiyle fesâhat gülşeninden eksik olma.)

Bülbül-i cānâ şafâ virdi 'Aţâyâ gazelūñ

Bāğ-ı řab' içre açılmış gül-i hoş-būdur bu (g.87/5)

(Ey Atâ, gazelin, can bülbülüne neşe/safılık verdi. Bu gazel, yaradılış bağında açılmış hoş kokulu bir güldür.)

Bahâr-ı hūsnine karşı nigârūñ

'Aţâ di şî'r-i terler tâze tâze (g.95/7)

(Atâ, sevgilinin güzellik baharına karşı yeni yeni şiiirler söyle.)

Divan şiiirinde, anlam ve üslûbun orijinalliğini belirtmek için *tâze* ve *ter* kelimelerinin yanında *bîkr*, *rengîn*, *hayâl* ve *endîşe* gibi ifadeler de kullanılmaktadır (İsen, 2002, 68). Atâ da birçok beytinde kendine has üslûbuyla bu sıfatları kullanarak şiiirlerinin eşsiz ve orijinal olduğunu dile getirmiştir.

Harem-i dilde şol ebkârdur ebyâtım kim

şakınır barmağına her biri birer hâtem (k.6/26)

(Şiiirlerim, gönül haremimde her biri parmağına birer yüzük takan bakirelerdir.)

Şiiir, bu beytinde hemen hemen her yüzyılda şiiirin, yeni bir tarz ve şekilde yazıldığını belirtmek üzere fikir ve mânâ kelimeleri ile beraber kullanılan *bîkr* sıfatıyla (İsen, 2002, 66) şiiirlerinin bakir yani orijinal olduğunu belirtmiştir. Şiiirini, tertemiz ve bakir kızlara benzetmiştir. Bunlara olan rağbeti de parmaklarına taktıkları yüzükle ifade etmiştir.

Bununla birlikte şiiirdeki edâ ve üslubun güzelliğini dile getirmek için kullanılan; renkli, parlak, latif, güzel ve hoş anlamlarına gelen *rengîn* sıfatı, bazı beyitlerde (üslûp için) renkli olmasını bazı beyitlerde de orijinal olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Aşağıdaki ilk beyitte Atâ, şiiirlerindeki hayali değerli bir elması taşıyan ince bir ipe benzetmektedir. İkinci beyitte ise şiiir, şiiirini yine *rengîn* sıfatıyla nitelendirmiştir. Onun şiiiri, insanların iradesini yok ederek onları sarhoş eden ve onlarda müptelalık oluşturan bir şarap misalidir.

Rişte-i bārîkdür 'ıkd-ı güherden cilveger

İy 'Aţâ nazmuñda şüret gösteren rengîn hayâl (g.76/5)

(Ey Atâ, şiiirlerinde görünen renkli hayal, cezbeden/hareketli elmas bir gerdanlığın ince ipidir.)

Bağrum firâķ odiyâ yanmış kebâba beñzer

Keyfiyyet ile şî'rüm rengîn-şarâba beñzer (g.37/1)

(Gönlüm ayrılık ateşiyle yanmış kebaba, şiiirim ise nitelik olarak renkli bir şaraba benzer.)

Aşağıdaki beyitte de Atâ, *hayâl* ve *endîşe* kelimeleriyle şiiirlikte hayal ve düşüncenin/fikrin önemini vurgulamıştır. Şiiirlerindeki hayalin ince, eşsiz olmasını sevgilinin incecik beliyle nitelendirmiştir ve düşüncüyü kilidi olan bir nesneyle somutlaştırarak onu açacak olanın hayal olduğunu söylemiştir. Aslında bununla anlatmak istediği, sanatındaki orijinalliğinin hayalinin eşsizliğinde saklı olmasıdır.

Bilün hayâli açar gönlüm iy cefa-pîşe

Hayâl ile açılır çün kilîd-i endîşe (g.88/1)

(Ey sevgili, belinin hayali gönlümü açar çünkü düşünce/fikir kilidi, hayal ile açılır.)

Şair, aşağıdaki beytinde ise nazım kelimesini *taze, parlak, nükteli, zarif, güzel ve hoş* anlamlarını karşılayan *âb-dâr* kelimesiyle nitelendirilmiştir. Bununla şiirinin hoş, elde tutulan ve elmasla bezenmiş değerli bir hançer gibi anlamca orijinal; üslupça nükteli ve zarif olduğunu ifade etmiştir.

Cihân dili bezene nazm-ı âbdâruñla

Niteki cevher ile zeyn ola kılan hançer (k.4/35)

(Güzel bir hançer, elmas ile süslendiği gibi âlemin gönlü de senin taze/nükteli/hoş şiirinle bezensin.)

Atâ, yine aşağıdaki beyitlerde görüldüğü üzere gazel, şî'r, nazm, nâme, mecmua gibi ifadeleri, hoş, garrâ, sûz, dil-âvîz, melâhat, letâfet, şevk, tarab-engîz, şeker-nisâr, kemâl ve rengin sıfatlarıyla nitelendirerek şiirlerinin üslûb ve edâ yönünden eşsiz olduğunu dile getirmiştir.

Mecmû'a-i 'âlemde 'Aṭâ işbu redîfe

Çok şî'r ola bunun gibi garrâ gazel olmaz (g.57/7)

(Atâ, kâinat mecmuasında bu redifle yazılan şiir çoktur ancak bunun gibi parlak bir gazel bulunmaz.)

Parlak, güzel, gösterişli anlamlarını karşılayan *garrâ* kelimesiyle, sözün etkili yani *pür-sûz* olması (İsen, 2002, 71) kastedilmektedir. Bu beyitte de şair, daha önce bu redifle şiir yazıldığını ancak kendisinin diğerleriyle karşılaştırılmayacak kadar güzel ve etkili olduğunu belirtmiştir. Üsküplü Atâ, aşağıdaki iki beyitte de yine şiirinin ne kadar etkili olduğunu sûz kelimesini kullanarak dile getirmiştir:

Bir sûz gerek sözde ki te'sîr ide cânê

Bir sözde ki sûz olmaya ol bād-ı hevâdur (k.2/57)

(Sözün gönle tesir etmesi için bir ateş gerekir, bir sözde ateş olmazsa o kuru ve boş bir sözdür.)

Burada söylenen sözün karşıdakine tesir etmesi için etkileyici bir üslubunun olmasına dikkat çekilmesinin yanında sûz kelimesinin "dert, acı, ızdırıp" anlamları da değerlendirildiğinde sözün başkasına tesir etmesi için öncelikle o sözü söyleyenin söylediği hali, derdi yaşaması da kastediliyor olabilir.

Sözlerüm sûzı yakarsa ne 'aceb âfâkı

Yağduñ iy mihr sen ol âteşi ruhsârûñ ile (g.90/3)

(Sözlerimin ateşi ufakları yakarsa şaşılır mı? Ey sevgili, yanağın ile o ateşi sen yaktın.)

Atâ, burada *sûz/ateş* kelimesiyle sözlerinin etkisini anlatmıştır. Şair, sevgilinin kıpkırmızı yanağına meftun olmuş ve bunun verdiği ızdırpla söylediği sözler ufukları yakmaktadır. Yani güneş doğup batarken ufukta oluşan kızılık, şairin sevgilinin yanağına duyduğu özlemle söylediği yakıcı ve dertli sözlerden kaynaklandığı söylenmektedir.

Aşağıdaki beyitlerde de Atâ'nın, hoş, tarab-engîz, dil-âvîz, melâhat, letâfet gibi sıfatları kullanarak sanatını övdüğü görülmektedir.

Eksilme 'Aṭâ hoş ṭarab-engîz sözün var

Haḡ'dan bu sūhan Ṭûrı bugün saña 'aṭâdur (k.2/56)

(Atâ, hoş, coşturucu sözün var -bu söz meydanından- eksik olma, bugün bu söz dağı, Allah'ın sana ihsanıdır.)

Bu beyitte ayrıca Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında Allah (c.c) ile konuşmasına telmih vardır. Bilindiği üzere Hz. Mûsâ Tûr-ı Sînâ'da Cenâb-ı Hak'la konuşmuş ve buna binaen kendisi, "Kelîmullah" sıfatıyla vasıflandırılmıştır. Beyitte Hz. Mûsâ kıssasına atıf yapan şair, Hz. Musa'ya bahşedilenler gibi kendisine de söz dağının (şairliğin) Allah tarafından ihsan edildiğini dile getirmektedir.

Atâ, aşağıdaki iki beyitte de şiirinin, güzele/puta baş eğdirecek ve sevgiliye güzel sözler söyletecek kadar etkili olduğunu ifade etmiştir.

Güş-ı şanemde nazm-ı dil-âvîzün işidüp

Baş egdi saña güşe urup güşdâr elin (k.7/20)

(Güzel kimse (sevgili)/put, gönül çeken şiirini işitip sözünü dinlemek için kulak vererek sana baş eğdi.)

Kilk-i 'Aṭâ'ya bak ne şekerler nişâr ider

Kim gördi anı kim ola şeker-nişâr serv (k.9/36)

(Atâ'nın kalemine bak ne güzel şekerler saçar/tatlı sözler söyler ki servi/sevgili, onu görüp şeker dağıtan/tatlı şeyler söyleyen olmuştur.)

Ayrıca şair, şiirini kâinatın ve bütün canlıların yaşam kaynağı olan suya benzetmiştir. Nasıl ki su, bulunduğu yere canlılık veriyor, geçtiği yeri yeşertiyorsa onun şiiri de onu ihtiva eden eseri güzelleştirmektedir. Yani şair, mecmuaların onun şiirine yer vermekle kendilerine bir canlılık ve güzellik kattığını ifade etmiştir:

Bulsa şî'rümden melâhat n'ola her mecmû'a kim

Vire gelmişdür letâfet iy 'Aţâ gülzâre şu (g.85/5)

(Atâ, her eser/mecmua şiirinden güzellik alsa ne olur ki, su gül bahçesine güzellik vere gelmiştir.)

Bunlara ilave olarak divan şiiri geleneğinde şairler, eserleri ve şairliklerinin en iyisi olduğunu, kendilerini bu konuda önceki yüzyıllarda yaşamış ve tanınan bir şahsa benzeterek veya onunla eş tutarak ifade ederler. Bu kişi veya kişiler, çoğunlukla İran ve Arap coğrafyasından olduğu gibi kendi edebî coğrafyasından da olabilmektedir (İsen, 2002, 45-46). Üsküplü Atâ da birçok beytinde hem kendisi hem de şiirlerinin üstünlüğünü anlatmak için gerek İran gerekse Anadolu muhitinden tanınmış kişilerin ismini zikretmiş ve kendi şiirleri kadar güzel şiir yazılamayacağını hatta bunlara nazire dahi yazılamayacağını şu beyitlerle dile getirmiştir:

Selmân selâsetiyle Süleymân-ı nazm iken

Görse öperdi bu gâzel-i âbdâr elin (k.7/22)

(Selmân, şiirlerindeki akıcılık ile şiirin Süleyman'ı iken bu parlak gazeli görse -bunun sahibinin- elini öperdi.)

İy 'Aţâ Hüsreviyüz gerçi diyar-ı nazmuñ

Lîk her kânde ise ehl-i kemâlûñ kûliyuz (g.58/5)

(Ey Atâ, nazım diyarının sultanıyız/Hüsrev'iyiz ancak her nerede isek mükemmellik sahibinin kuluyuz.)

'Aţâ şî'r ile Rûm ilinde aq yüzde kara beñsin

Ne yirde ansalar dirler bu fen içinde fâyiğdür (g.30/7)

(Atâ, şiirinle Anadolu'da ak yüzdeki kara ben gibisin; nerede adını ansalar "bu sanatta en üstünüdür" derler.)

Atâ, sanat gücünün niteliğini; ilk beyitte İran'ın kasideleriyle meşhur şairlerinden olan Selmân-ı Sâvecî'den daha üstün olduğunu, ikinci beyitte de şiirin sultanı/Hüsrev'i olduğunu söyleyerek bu alanda tanınmış kişilerle kendisini kıyaslamak suretiyle ortaya koymuştur. Son beyitte de şair, tezat sanatından yararlanarak beyaz bir yüzde siyah bir ben ne kadar dikkat çeker ve güzelliğe güzellik katarsa kendisinin de Anadolu şairleri arasında o derece kıymetli olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda Rûm ve beyaz yüz kelimeleriyle Anadolu'da yaşayan beyaz insanların ve bunun aksi olarak Habeşli ve Hintli gibi siyahî insanların kastedildiği düşünüldüğünde şair, kendisinin Anadolu'da yaşayan ancak bir Hint ve Arap şairi kadar iyi şiir yazabilen bir şair olduğunu ifade etmektedir.

Bu benzetme ve karşılaştırmalar dışında Üsküplü Atâ'nın açık bir şekilde kendi şiirlerini övdüğü beyitleri mevcuttur. Bunlardan aşığıdaki ilk beyitte Atâ, şiirine yazılabilecek nazireyi bir şeyin aslı ile ona bakılarak yapılan benzetmenin/çizimin aynı değerde olmayacağını; ikinci beyitte şiirinin nazire yazılamayacak derecede eşsiz olduğunu ve son beyitte de yazdığı nazirenin değerini belirterek yine kendi şairliğinin ve şiirlerinin üstünlüğünü dile getirmiştir.

Bu nazma bir nazîre diyen şâ'ir olmaz

Kim beñzemez nigâre her iden nigâr elin (k.7/24)

(Her çizilen resim sevgiliye benzemediği gibi bu şiire de nazire yazacak şair bulunmaz.)

Bî-bedel diyü 'Aţâ ögmek ne hâcet nazmını

Merd olan meydana gelsün kim yaraşmaz lâf aña (g.14/7)

(Ey Atâ, şiirini eşsiz diye övmene lüzum yok! Yiğit olan kişiye dedikoduyla eleştirmek yakışmaz, mert olan söz meydanına gelsin.)

İy 'Aţâ böyle edâyile nazîre diyene

Ġâfil olma gözün aç merd-i sühân-dân dirler (g.39/6)

(Ey Atâ, gözünü aç gafil olma! Bu üslûpla nazire söyleyene güzel söz söyleyen yiğit derler.)

Son olarak aşağıdaki üç beyitte de Atâ, şairliğin aşkla ilişkisini; gazel yazma sebebini geleneğe uygun olarak sevgilinin güzelliğine duyduğu aşkla izah etmektedir.

Gül ile hem-dem olup ötmege başlar bülbül

Ekşerî hūblara yâr olan şâ'ir olur (g.43/2)

(Bülbülün gülle arkadaşı olup ötmeye başlaması gibi genellikle güzellere yâr/dost ve yakın olan kişi şair olur.)

Bu seher fikriyle gülşeni geşt eylerken

Hüsni vaşfında didim bu gazel ü hūb ü teri (k.11/16)

(Bu seher, (onu) düşünerek gül bahçesinde gezerken (onun) güzelliğini övmek için bu güzel ve yeni gazeli söyledim.)

‘Atâ gazâle şıfatlı ‘izârı şevkından

Şafâyile gazel-i âbdâra yüz tuttu (k.16/13)

(Atâ, ceylan suretli -sevgilinin- yanağı aşkından sevinçle hoş gazele gazel yazmaya meyletti.)

Hün-ı dîdeñle ‘Atâ nâmeñi pâyânına yaz

Nâme-i şevkdür ol dilbere her bir gazelüm (g.80/5)

(Atâ, kanlı gözyaşınla mecmûanı sonuna kadar yaz, her bir gazelim o güzel için aşk mektubudur.)

3.3. Bazı Dil ve Üslûp Özellikleri

Kaynakların övgüyle bahsettiği ve kendisinin de divanında birçok beyitte bahsettiği üzere Üsküplü Atâ'nın orijinal bir üslûbu olduğu görülmektedir. Atâ, şiirlerini divan şairlerinin ele aldığı; âşık, sevgili, rakip, aşk, aşk ıstırabı, ayrılık, kavuşma, tabiat, şarap, zahid, rind ve tasavvuf konuları etrafında kaleme almasına rağmen kendine özgü hayal, benzetme ve ifade güzelliğiyle sunmuştur. Bu minvalde Atâ'nın şiirlerinin genelinde kelimelerin anlam ve hayale uygun olarak özenle seçildiği görülmektedir. Divanında arkaik kelimeler pek mevcut olmayan Atâ'nın dili çok sade ve duru olmamakla birlikte çok anlaşılabilir ve süslü de değildir.

Âşığın hali ve sevgilinin dudağı ile beninin tasvir edildiği aşağıdaki iki beyitte şairin dikkate şayan hayal, tasvir ve benzetmeleri açıkça görülmektedir:

Cânâ bu eski eski göynükler ile sînem

Yir yir ocağı kalmış şehir-i harâba beñzer (g.37/2)

(Ey sevgili! Bu eski eski yanıklar ile göğsüm/yüreğim, yer yer ocağı kalmış harap bir şehre benzer.)

Şîrîn lebüñde cânâ şol kara kara benler

Teng-i şekerde konmuş müşğîn-zübâba beñzer (g.37/4)

(Ey sevgili! Tatlı/huş dudağındaki o siyah siyah benler, şeker kabına/tatlı şeker konmuş siyah/misk kokulu sineğe benzer.)

Yine şairin tabiattaki olay ve unsurları, teşbih ve hüsni ta'lil sanatlarını da kullanarak eşsiz hayal ve tasvirlerle ortaya koyduğu, şairin gözlemciliğini yansıtan birçok beyite de rastlamak mümkündür:

Kühda baş kalduran her lâle Leylâ'dur meger

Cübbesin çâk eylemişdür hâk-i Mecnûn üstine (g.94/6)

(Dağda ortaya çıkan/biten/yeşeren her lale/gelincik çiçeği, meğerse Mecnun'un toprağı/mezarı üstünde (acıdan) elbisesini parçalayan bir Leyla'dır.)

Beyitte daha çok dağlık bölgelerde yetişen, yaprakları kan kırmızısı ve ortası siyah olan gelincik çiçeği, Mecnun'un mezarının başında elbisesini parçalayıp yüzü ve vücudunu tırnaklarıyla yırtarak kanlar içerisinde bırakarak ağlayan matemli Leylâ'ya benzetilmiştir.

Şafağ didikleri her şubh-dem ufuğda nedür

Siler etegine çarh eyledikçe kan hancer (k.4/4)

(Her sabah vakti ufakta gönenen, şafak dedikleri nedir? Hancer, felek döndükçe etegine kan siler.)

Bu beyitte şair, seher vaktinde şafakta oluşan kızılığın oluşum sebebini hüsni ta'lil sanatıyla bilinenden farklı bir sebebe dayandırmıştır. Gece ve gündüz her gün hiç bıkmadan savaşıyor iki düşmandır. Sabah vakti gündüz akşam vakti ise gece bu savaşın galibi olmaktadır. Her ikisi de galibiyetinin ardından

hançerine bulaşan kanı eteğine silmektedir. Bu sebeple hem akşam hem de sabah ufukta bir kızzılık oluşmaktadır. Şair de şafaktaki kızzılığı bu bağlamda ele almıştır.

Zâr zâr ağladuğum gördükçe şular çağlar

Çeşmeler gözyaşını döküp benümçün ağlar (g.38/1)

(Bağrı bağıra/inleyerek ağladığımı gördükçe akarsular, köpürerek ve ses çıkararak coşkun bir şekilde akar. Çeşmeler, gözyaşlarını döküp benim için ağlarlar.)

Şair, burada da hüsn-i ta'lil ile akarsu ve çeşmelerin taşarcasına akmasını; onların iniltiyle ağlayan kendisinden etkilenmesine bağlamıştır.

Bunun yanı sıra Atâ'nın üslubunun en önemli hususlarından biri de aşağıda örnek verilen beyitte görüleceği üzere telmih sanatını ustalıklı kullanmasıdır.

Ƙahr itdügi ğanî'i Ƙara yire yutdurur

Luţf idügi faĸîrûñ ider çûbin ejdehâ (k.1/22)

(-Allah (c.c.)- kahrettiği zengini yerin altına gömer, lütufta bulunduğu fakirin/zor durumda olanın çöpünü de ejderha yapar.)

Beytin ikinci mısra'ındaki "çûbin ejdeha ider" ifadesinden Hz. Mûsâ kıssasına ve ilk mısra'ındaki "zengin" ve "kara yire yutdurmak" ifadelerinden de Hz. Mûsâ döneminde yaşamış ve zenginliğiyle meşhur olan ancak azgınlık ve nankörlüğü sebebiyle hazineleriyle beraber yerin dibine batırılan Kârûn'a telmih yapıldığı anlaşılmaktadır. Firavun zamanında onun idaresindeki sihirbazlar, Hz. Mûsâ'yı yalancı çıkarmak için birçok hüner sergilemişler ve yerde duran odunları yılan olarak göstermişlerdir. Buna mukabil olarak Hz. Mûsâ'nın elindeki âsâ da Allah'ın yardımıyla daha büyük bir yılan (ejderhaya) dönüşüp sihirbazların yılanlarını yutmuştur. Beyitte ayrıca kahretmek-lutfetmek ve ganî-fakîr gibi tezat öğeleri de mevcuttur.

Üsküplü Atâ'nın cinas sanatı ile yazılmış Tuhfetü'l-Uşşâk mesnevisi gibi divanında da cinas sanatının olduğu birçok beyit vardır:

Merdüm-i çeşmüñ ki kût itdün bugün Ƙandan aña

Cân verenlere nihâyet yok beni Ƙandan aña (g.10/1)

(Bugün göz bebeğini, ona/sevgiliye kandan azık yaptın. (Onun/sevgili için) canını feda edenlerin sınırı yoktur (bu sebeple) (o/sevgili) beni nereden/nasıl anımsasın.)

Beytin ilk mısra'ındaki aña kelimesi ona/onun için anlamında ve ikinci mısra'ındaki aña kelimesi ise anmak anlamında kullanılarak beyitte tam cinasa (basit cinasa) yer verilmiştir.

Mesken olalı senün ħayl-i ħayâlüne gönül

Her dem ol ğamze deler bağrumı her ğam zedeler (g.29/4)

(Gönül, senin hayalinin süvarilerine/topluluğuna mesken olduğundan beri her zaman o gamze göğsümü/yüreğimi deler ve her gam/keder göğsümü/yüreğimi çürütür/incitir.)

Bu beyitte de *gamze deler* ve *gam zedeler* ifadeleri arasında mürekkeb cinas (cinası oluşturan kelimelerden en az birisinin iki kelimededen meydana gelmesi) örneği görülmektedir.

Bilindiği üzere divan şairleri Arap alfabesindeki harfler veya Arap harfli kelimelerin yazılışlarını (harflerin kelime içerisinde buldukları yerleri) farklı anlamlar etrafında ve benzetme unsuru olarak kullanmışlardır. Üsküplü Atâ'nın divanında da bu tür kelime ve harf oyunları göze çarpmaktadır:

İy kemân-ebrü elif gibi içinde cânumuñ

Yir idüb tîrûñ didi lâ-ħayre illâ fi'l-vasať (g.66/2)

(Ey keman kaşlı, okun/kirpiğin elif/elif harfi gibi canımın/gönlümün ortasında yer edip ortadakinden hayırlısı yoktur dedi.)

Atâ, beyitte Arap harfleriyle yazıldığında *cân* kelimesinin ortasında bulunan elif harfi ile elif gibi olan *tîrin* (okun/sevgilinin kirpiği) aşığın canının (kalbinin) ortasında olmasını özdeşleştirilmiştir. Şair, beyitte ayrıca "lâ-ħayre illâ fi'l-vasať" hadisini iktibâs etmiştir. Ne fazla ne eksik, ne çok fazla ehemmiyet verme ne de tamamen oluruna bırakma, her şey için orta halli olma durumunu anlayabileceğimiz bu sözle şair, sevgilinin kalbine sapladığı okun yerini yani onun aşkının niteliğini ifade etmiştir.

Bunlara ilave olarak Atâ'nın divanında anlatıma acıcılık katan ve ifade gücünü artıran birçok deyim, atasözü ve özlü söz¹⁴ kullandığı görülmektedir. Bunlar içerisinde dikkat çeken iki örnek; "büyük bir saygı,

¹⁴ Deyim ve atasözlerinin anlamlandırılmasında şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Hengirmen, 2011; Çağbayır, 2017.

sevgi ve ilgi ile karşılanıp ağırlanmak" anlamındaki "baş üstünde yeri var/baş üstünde yeri olmak" ile "(ayağının bastığı toprak olayım anlamında) aşırı saygı ifadesi ve birine kul, köle gibi bağlanıp hizmet etme" anlamlarını ifade eden "ayağının toprağı/türâbı olmak" deyimleridir:

Başlar üstünde yir iderse 'aceb midür 'Atâ

Çünkü sen serv-i revânun ayağı toprağıdır (g.33/5)

(Atâ, başlar üzerinde yer ederse buna şaşılır mı? Çünkü o sen salına salına yürüyen uzun boylu; endamlı sevgilinin ayağının toprağıdır.)

Yine "bir kimseyi tatlı sözlerle, vaatlerle oyalamak, kandırmak ümit vermek" anlamındaki "ağzına (bir parmak) bal çalmak" deyimini, şu beyitte yer almıştır:

İrişür ivme lebümden saña bir büse diyü

Her nefes bal çalar ağzuma ol la'li şeker (g.29/6)

(O şeker dudaklı sevgili, acele etme, dudağımdan sana bir öpücük ulaşır diyerek her nefeste beni, bu tatlı vaatle kandırır.)

Aşağıdaki beyitlerde de sadece "göz" kelimesiyle ilgili ("çok kısa zamanda, hemen" anlamındaki "göz yumup açıncaya kadar/göz açıp kapayıncaya kadar"; "göz kırparak işaret vermek" anlamındaki "göz etmek"; "görülmecek yerde olmak, görüşmemek/(birisine olan) ilgi ve alakayı kesmek" anlamındaki "gözden irak etmek/gözden uzaklaştırmak"; "bakışları karşılaşmak" anlamındaki "göz göze gelmek (bakmak)" ve "bir işe atılırken hiçbir şeyden çekinmemek" anlamındaki "gözünü karartmak") dikkate değer birçok deyim ve (sevilen kimseler için kullanılan bir seslenme sözü) "gözümün nuru" ifadesi bulunmaktadır:

Merdüm-i çeşmümün eşki gibi bir hemdem yok

Ki gözüm yumup açınca nazara hâzır olur (g.43/3)

(Göz bebeğinin gözyaşı gibi bir dostu (daha) yoktur ki göz açıp kapayıncaya kadar bakışa hazır olur.)

Göz idüp gözden ırağ itdi beni ala gözüñ

Göz göze baksa gerek kılma gözüm nûrı fiten (g.82/3)

((Sevgili) Ela renkli (açık kestane rengi) gözün, bana göz kırparak işaret edip (sonra) beni gözden uzaklaştırdı. Gözümün nuru! Göz göze gelirse fitneler yapma.)

Âh kim kaşd ideli gamzelerün cānumuza

Göz karardurlar imiş kim gireler kanumuza (g.93/1)

(Ah ki gamzelerin canımıza kastettiğinden beri kanumuza girmek için göz karartırlarmış.)

Son beyitte ayrıca "(birini) öldürmek veya öldürtmek, ölümüne sebep olmak/felakete düşmesine veya ziyan olmasına yol açmak, kandırmak" anlamına karşılık gelen "kanına girmek" deyimini de dikkat çekmektedir.

Atâ'nın şiirlerindeki bu değerli deyimler yanında "yazıda devamlılık çok yazmakla mümkündür" ve "seni seveni sev" ile "seven sevilir" ifadeleri de divanda yer alan atasözü ve özlü sözler (irsâl-i mesellerden) için örnek gösterilebilir:

Dil şafhasında yâr adını yaza gör 'Atâ

Çok yazmak ile çünkü bulurmuş karar hat (g.65/7)

(Atâ, gönül levhasına sevgilinin adını çokça yaz; çünkü yazı, çok yazmak ile devamlılık kazanır.)

Çünkü her seveni severler ü seven sevilir

İy 'Atâ cān ile sev dünyede seni seveni (g.100/5)

(Ey Atâ, bu dünyada seni seveni gönülden sev; çünkü her seveni severler ve seven sevilir.)

Daha çok anlamla ilgili olan bu hususiyetler yanında divanda hem anlam ve hem de ahenge katkı sağlayan pek çok ikileme mevcuttur. Aşağıdaki iki beyit, bunu örneklemektedir:

Gözüme gösterür zülfün hayâli

Uzun uzun seferler tâze tâze (g.95/5)

Okiyup 'uşşakımı bir bir 'Atâyı aımaduñ

Çünkü irişdüñ maħabbet nâmesin dürdüñ bana (g.9/5)

Bütün bu üslup özelliklerine ek olarak aşağıdaki beyitte daha çok Atâ'nın yaşadığı coğrafyaya özgü olarak görülebilecek "a! bre! ey!, hey!, yahu! anlamlarında diğer kelime ve cümlelerin anlamını ve duyguyu belirtmek için teklifsiz konuşmalarda kullanılan" "be" ünlemi dikkat çekmektedir:

Çeşm-i mestûn ne gönül kodı ne şabr u ne karar

Be ne zâlim *be* ne kâfir *be* ne cādûdur bu (g.87/3)

(Sevgilinin baygın bakan gözü, ne gönül ne sabır ne de huzur bıraktı. (Bu göz) *be* nasıl zalim *be* nasıl kâfir *be* nasıl bir cadıdır.)

Son olarak Türkçe söz varlığının zenginliklerini oldukça ustaca kullanan Atâ'nın, sunulan beyitlerde de görüleceği üzere şiirlerinde bir hayli Arapça, Farsça kelime ve uzun tamlama kullandığı görülmektedir:

Ağzı gönçe bili ince serv-kâmetler seven

Ehl-i nâz u nükte-perdâz ü bülend-âvâz olur (g.42/4)

(Gonca ağızlı, ince belli, servi boyluları seven (kişiler), naz ehli, nükteli söz söyleyen ve sesi gür (kimseler) olur.)

Zülf ü lebinün fikri vü zikriyle dem-â-dem

İçüm gam-ı dildâr ü taşum 'ayş ü tarabdür (g.47/5)

(-Sevgilinin- saç ve dudağının düşüncesi ve anılmasıyla zaman zaman/sık sık içim sevgilinin gamı(yla) ve dışım da neşe(yle) doludur.)

Sonuç

Bu çalışmada, aynı dönemde (XV. yüzyılın sonu-XVI. yüzyılın başı) yaşadıkları bilinen Üsküplü Atâ, Hekim Sinanoğlu Atâ ve Keşfi-zâde Atâ adlı üç şairden Üsküplü Atâ ve onun Türkçe divanı ele alınmıştır. Kaynaklardan Atâ'nın ecdadının İrandan geldiği, soyunun Ahmed Yesevî'ye dayandığı, birçok ilmi tahsil ettikten sonra Nakşibendî tarikatine girdiği ve İran şairi Kâtibî'nin Tecnisât adlı eserine nazire olarak yazdığı Tuhfetü'l-Uşşak adlı bir mesnevisi ile bir Türkçe divanının olduğu öğrenilmektedir. Hem kaynaklar hem de şairin kendisi şiirlerinden ve şairliğinden övgüyle bahsetmektedir. Üsküplü Atâ'nın Ahmed Paşa, Nizâmî, Necâtî, Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, Nesimî, Ulvî, Şeyhî gibi birçok şaire nazireler yazdığı ve kendi şiirlerinin de Nazmî, Subhî, Âhî, Celîlî, Şem'î, Refikî, Revânî ve Selmân gibi şairlerce tanzir edildiği tespit edilmiştir.

Şairin varlığı bildirilen ancak şu ana kadar rastlanılmayan divanı, John Rylands Kütüphanesi'nden edinilen bir nüsha ile başta Pervâne Beg Mecmuası ve Edirneli Nazmî'nin Mecmaü'n-Nezâiri olmak üzere dokuz mecmuadan (nazire ve şiir mecmuası) derlenenerek tarafımızca bir yüksek lisans tez çalışması kapsamında oluşturulmuştur. Bunun sonucunda Atâ'ya ait 16 kaside, 103 gazel, 1 murabba, 1 müseddes, 1 rubâ'î, 1 kıt'a ve bazı müfredler tespit edilmiştir. Ancak bahsi geçen diğer iki Atâ hakkında yeterli bilgimiz olmadığı ve şiirlerin edinildiği mecmualarda şiirin sahibi hususunda tam bir vasıflandırma yapılmadığı için bu şiirlerden bazılarının onlara ait olabileceği de varsayılmaktadır.

Üsküplü Atâ'nın divanında tığ, hançer, serv, gönçe gibi çok rağbet edilen rediflerle yazılan kasideleri olduğu görülmektedir. Kime yazıldığı belli olmayan kasidelerden üç tanesinin Yavuz Sultan Selim, onun veziriazamı Sinan Paşa ve Nakşibendî tarikatı için kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Atâ'nın gazellerinin çoğu âşikâne tarzda yazılmış olmakla birlikte sūfiyâne ve hikemî tarzda yazılmış gazelleri de bulunmaktadır. Atâ, gazel uzunluğunda (5-7 beyit) ve kafiye harfi tercihinde (en çok kullanılan harfler; ra (24), elif (16), he (8), ze (8), ye (7), kef (6) ve ba (6)) divan şairlerinin genel temayülüne uymuştur. Divandaki bütün şiirler, çalışmamızda sunulan bazı örneklerde de görüleceği üzere üslup ve dil açısından dikkate değer birçok niteliğe sahiptir.

Çalışmamızda ele alınan Üsküplü Atâ ile aynı yüzyılda yaşadığı bildirilen diğer iki şair ve şiirleri hakkında yeterli bilgiye sahip olunmadığından yaptığımız derlemede eksiklik veya fazlalıklar mevcut olabilir. İlerleyen zamanda, bahsi geçen bu iki şaire ve Üsküplü Atâ'ya ait daha fazla dokümanın elde edilmesini ve araştırmacıların bu kişi veya kişiler hakkında daha net bilgi ve incelemeler ortaya koymalarını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Akbayar, Nuri (1977). Ata maddesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/İsimler/Eserler/Terimler)*. (c.I, ss.208). Dergâh Yayınları.
- Akkaya, Mehmet (1996). Divân Şâirlerinin Gazellerinde Harf Tercihleri ve Redif Hususu. *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 3, s. 19-24.
- Aksoyak, İ. Hakkı (2006). *Ahmed-i Yesevî'nin Rumelili Bir Takipçisi Üsküplü Atâ Tuhfetü'l-Uşşak*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Aksoyak, İ. Hakkı (2017). *Ahmed Yesevî'nin Rumelili Bir Takipçisi Üsküplü Atâ Tuhfetü'l-Uşşak*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi MHB Yayınları.
- Ambros, Edith Gülçin (1999). Osmanlı Gazelinin Uzunluğunda Görülen Gelişmeler: 16. Yüzyılda Durum. *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*. (ss.391-395). (Haz. Mehmet Kalpaklı). İstanbul: YKY.
- Âşık Çelebi (2010). *Meşâ'irü's-Şuarâ (İnceleme-Metin)*. III. cilt. (Haz. Filiz Kılıç). İstanbul: MAS Matbaacılık A.Ş.

- Ayan, Hüseyin (1993). Bir Nazire Mecmûası. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 7, s.111-118.
- Beyânî (1994). *Beyânî Tezkiresi*. (Haz. Aysun Sungurhan). Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çağbayır, Yaşar (2017). *Ötügen Türkçe Sözlük*. 5 cilt. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Çağlar, Arife (2013). *Üsküplü Atâ ve Divânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Doğan, Muhammet Nur (2002). *Fuzulî'nin Poetikası*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet (1945). Atâ (Üsküplü). *Türk Şairleri* (c.II, ss.538). İstanbul.
- Gültekin, Hasan (2010). Düzenleyeni Bilinmeyen Bir Nazire Mecmuası: Mecmû'a-i Nezyâr. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.27 (1), Haziran, s.107-122.
- Hengirmen, Mehmet (2011). *Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Hoca, Nazif (1977). Üsküp. *İslam Ansiklopedisi*. (c.13, s. 122-127). İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- İpekten, Haluk vd. (1958). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İpekten, Haluk vd. (2004). XVI. Yüzyıl Divân Edebiyatına Toplu Bakış. *Büyük Türk Klâsikleri*. (c.III, s.195-209). İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- İpekten, Haluk ve İsen, Mustafa (1992). XVI. Yüzyıl Divan Edebiyatı. *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- İsen, Mustafa (1997). *Ötelerden Bir Ses*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsen, Mustafa (1998). *Sehi Bey Tezkiresi Heşt-Behişt*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsen, Mustafa (2010). *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- İsen, Tübâ İşinsu (2002). *Divan Şiirinde Fahriye*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İzmir Milli Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, 2013 numaralı yazma eser.
- John Rylands Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü, 62 numaralı yazma eser.
- Kabaklı, Ahmet (1997). *Türk Edebiyatı*. İstanbul: Acar Matbaacılık.
- Kaçar, Mücahit (2010). *İbni Kemâl Divânı'nın İncelenmesi (Nazım Bilgisi-Belâgat-Üslûp ve Dil Özellikleri-Muhtevâ)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karavelioğlu, Murat A. (2015). *Mecmû'a-i Kasâ'id-i Türkiyye*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kâtip Çelebi (1971). *Keşfe'l-Zünûn*. I. cilt. (Haz. M. Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge). İstanbul: M.E.B.
- Kaya, Bilge (2003). *Hisâlî Hayatı, Eserleri ve Metâlû'ü'n-nezâir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kayabaşı, Bekir (1997). *Kâfzâde Fâ'izî, Zübde'tü'l-Eş'âr*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Kınalızâde Hasan Çelebi (1981). *Tezkiretü's-Şuarâ*. II. cilt. (Haz. İbrahim Kutluk). Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Kıran, Fatih (2011). *Klâsik Türk Şiirine Ait Bir Mecmû'a-i Eş'âr*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, 2456 numaralı yazma eser.
- Köksal, M. Fatih (2001). *Edirneli Nazmî Mecmû'ü'n-Nezâ'ir (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Köprülü, M. Fuad (1966). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Köprülü, M. Fuad (1977). Atâ. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.I, ss.711-712). İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Köprülü, M. Fuad (2004). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kurnaz, Cemal ve Tatcı, Mustafa (2000). *Yesevilik Bilgisi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Latîfi (2000). *Tezkiretü's-Şuarâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*. (Haz. Rıdvan Canım). Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Mehmed Riyazî. *Riyazü's-Şuarâ*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, no:3724.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicil-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmanîyye*. (Haz. Ali Aktan vd.). İstanbul: Sebil Yayınları.
- Mengi, Mine (1977). Bir Şiir Mecmuası Hakkında. *Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi*. C.7, S.1, Ankara, s.73-78.
- Mengi, Mine (2003). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Morkoç, Yasemin E. (2003). *Eğridirli Hacı Kemâl'in Camiü'n-Nezâ'ir (Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Nureski, Dzuneis (2006). *Tezkirelere Göre Bugünkü Makedonya Şehrinden Yetişen Divan Şairleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Özdemir, Fatma (2011). *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhtevâ II. Cilt 468-734*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Pervâne B. Abdullah (2017). *Pervâne Bey Mecmuası*. (Haz. Kamil Ali Gıynaş). Ankara. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0> (ET: 25.03.2019).
- Seçkin Güleriyüz, Özlem (2008). *Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 4078 Numarada Kayıtlı 16.yy'a Ait Bir Şiir Mecmuası (51a-100b) (Çeviriyazılı Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- Şemseddin Sami (1996). *Kâmûsü'l-A'lâm*. IV. cilt. Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Şener, H. İbrahim ve Yıldız, Alim (2008). *Türk İslâm Edebiyatı*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Tolasa, Horun (2002). *Sehi, Lâtîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türkmen, Seyfullah (2000). *Uşşâk-nâme Dil İncelemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Yakup, Hanife (2000). *Üsküplü Divan Şairleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Zülfe, Ömer (2011). *Biyografik Bilgiler Açısından İki Nazire Mecmuası*. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 4 (18), s.151-169. <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3309> (ET: 20.02.2019)

Kısaltmalar

bk.	: Bakınız
haz.	: Hazırlayan
M.	: Mecmua
K.	: Kütüphane
k.	: Kaside
g.	: Gazel
ET	: Erişim Tarihi